

ԱՅՅԱԿԱՆ ՀՈԼՈՎԸ ==

== ԱԶԽԱՐՀԱԲԱՐԻ ՄԷՋ

տպութիւն «Նոր Դպրոց» ամսագրից.

(1908, տպրիւ եւ 1909, դեկտեմբեր)

ՍՏ. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՑ

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Հասցեն «Կուլտուրա» ԸՃԿ. Հէլիամինովսկ. 18.

1910

491.99-5

• 5. 16

ԴԱՐՁՆԱԼ ՀԱՅՏՆԿԱՆ ՀՈՒՈՎԸ *)

Իմ յօդածին, որ զետեղել էի «Նոր-Դպրոցի» անցեալ տարւոյ ապրիլի համարում և որի մէջ, հակառակ պ. Մ. Արեղեանի կարծիքին, պաշտպանել էի սոսանձին հայցական հոլով գնելու կարևորութիւնը մեր աշխարհարարի ստուգարանութեան մէջ՝ պ. Արեղեանը պատասխանել է մի ամբողջ գրքոյիով («Հայցական հոլովը մեր աշխարհարարում», Վաղարշապատ, 1909, 80 մեծագիր էրես), որի մէջ աշխատել է հերքել բոլոր իմ փաստերն ու խորհրդածութիւնները յօդւած հայցականի պահպանութեան և նորանոր փաստերով և վկայութիւններով նորից ապացուցանել այն սկզբունքները, որ արծարծել էր «Արարատում» զետեղած իւր յօդւածում ի նպատակ իւր նորամուծութեան:

Շատ անյարմար գրութեան մէջ զրեց ինձ պ. Արեղեանը իւր այս ընդարձակ պատասխան-բրօշխրով: Լռել նրա վերաբերմամբ՝ կնշանակէր անուղղակի կերպով ընդունել նրա ասածները ոչ միայն բռն հարցի, այլ և կողմնակի կերպով նրա հետ շաղկապւած իմ անձի վերաբերմամբ—որ ևս չէի կարող անել: Իսկ պատասխանել—ի՞նչպէս: Եթէ իմ 8 էրեսանոց յօդւածին պատասխանելու համար պ. Արեղեանը կարիք զգաց 80 էրեսանոց մի բրօշխր գրելու, ևս էլ այս բրօշխրին կէտ առ կէտ պատասխանելու համար մի անգամից գիրք պէտք է գրէի. որովհետեւ այդ կարիքն ևս էլ և՛ իմ զգում: Բայց կատարել այսպիսի գործ անհնար է ինձ.—ոչ այդքան ազատ ժամանակ ունիմ և ոչ տղապրելու տեղ, և ոչ էլ միջոց սոսանձին գրքով հրատարակելու:

*) Ներկայ յօդւածս պատրաստւած էր «Նոր Դպրոցի» մայիսի համարում զետեղելու համար, բայց ապրիլի 22-ի գիշերը ի միջի այլոց և այս յօդւածը իմ արամազրութեան տակից հանւեց և միայն հոկտեմբերի 12-ին՝ դարձեալ ինձ յանձնւեց: Հարկաւոր և՛ համարում և այս յայտնել, որ ուղղագրութեան այն ձևը («ւ»՝ փոխանակ «ու»-ի), որը ժամանակաւորապէս ընդունել է «Նոր Դպրոցը» և որով ապագրւում է յօդւածս՝ համապատասխան չէ իմ յօդւածի ձեռագրի ուղղագրութեան: Ես առիթ կունենամ առանձին յօդւած ներկելու «ւ»-ով գրութեան ձևին: Ստ. Մ.

18193-58

Ես այս պատճառով ստիպված եմ մի միջին ճանապարհ ընտրելու։—Ես համարում եմ կատարապես այ. Արեղեանի այն կէտերին, որտեղ կատարված է ձգվում եմ կորեկիտություն վրայ և ապա, զարմեալ համառությամբ կերպով կանգնողականում բուն նիւթին, նորից լուսարանելով իմ տեսակէտը, այ. Արեղեանի մատակարարած նիւթերն էլ ի նկատ առնելով, և կգնեմ իմ վերջնական կարակացութիւնս այս հարցի առթիւ։ Ես, ստիպված, դանց կանեմ պատասխանելու այն բազմաթիւ բանասիրական կողմնակի հարցերին, որ շօշափում է այ. Արեղեանը՝ բուն հարցը լուսարանելու և իմ տեսակէտները հերքելու համար։ Իմ պատասխանս ուրեմն չի լինի սխառմական և լիակատար—բայց ուրիշ հնար չկայ։

Պ. Արեղեանը հէնց բրօշուրի առաջին նախադասութեան մէջ անարդար մեղադրանք է ուղղում ինձ դէմ, ասելով. «Արարատում զետեղած իմ «Աշխարհարարի հոլովները» վերնադրով յօդւածը դեռ չվերջացած, այ. Ստ. Մալխասեանը շտապել է իր կարծիքը յայտնել» (եր. 3)։ Ես «չվերջացած յօդւածի» մասին կարծիք չեմ յայտնել, ինչպէս գրում է այ. Արեղեանը, այլ միայն «հայցական հոլովի» մասին, որ վերջացած էր Արարատի յունկութի համարում, ստորագրւած, առանց «շարունակելի» նշանակելու։ Այդ «հայցական հոլովը» ինքն ըստ ինքեան մի ամբողջութիւն է և կարող է քննութեան առարկայ լինել, անկախ այն հարցից, թէ ինչ կասէ այ. Արեղեանը սեռականի կամ այլ հոլովների մասին։ Բացի սրանից՝ ես իմ յօդւածը չեմ գրել ինքնարեւարար, չեմ «շտապել գրելու» (ինչպէս չեմ գրել նրա աշխարհարարի քերականութեան յարուցած բազմատեսակ կարեւոր հարցերի, սեռականի և այլն մասին), այլ գրել եմ մի քանի ուսուցիչ-ընկերներին յորդորանքով ու առաջարկութեամբ։

Պ. Արեղեանը ինձ մեղադրում է, որ ես իր կարակացութիւնը ոչնչացնելու համար դիմել եմ «ոչ ուղիղ ճանապարհի»—նրան «վերագրել եմ մի սխալ բան», որը նա չէ ասել, և «առողջ ուղիղ գրա սխալ լինելը» (եր. 4, 5)։ Ես իրը թէ այ. Արեղեանին վերագրել եմ մի անհեթեթութիւն—իրը թէ նա տեսած լինէր, թէ «հոլովը լոկ բառի ձև է, առանց որեւէ ձևական նշանակութեան», և ապա հերքել եմ այդ անհեթեթութիւնը (եր. 4)։

Ես սակայն այդպիսի բան չեմ արել։ Ինքը այ. Արեղեանն էլ գիտէ (եր. 6-7), որ ես չահելանքով բառացի մէջ եմ բերել նրա երկու սահմանումները հոլովի, նրա աշխարհարարի քերականութիւնից և յօդւածից, և այդ երկու ցիտատներէից էլ երևում է, որ այ. Արեղեանը հոլովի տակ հասկանում է նաև հոլովի նշանակութիւնը, ֆունկցիան։ Ուստի և չէի կարող ասել, թէ «այ. Արե-

ՀԱՅՏԱԿԱՆ ՀՈԼՈՎԸ ԱՅՈՒՐԱՐԱՐԱՐԻ ՄԵՋ

Մանուկ Արեղեանը իւր աշխարհարարի քերականութիւններից դուրս է ձգել հայցական հոլովը, և «Արարատ» ամսագրի Յունեարի համարում ընդարձակ յօդւածի մէջ պատճառարանում է իւր արած նորամուծութիւնը։

Ինչպէս երևում է յօդւածից՝ այ. Արեղեանի հիմնական ելակէտները սրանք են.—

1) Հայցական հոլովն աշխարհարարի մէջ յատուկ ձև չունի, նա նման է կամ ուղղականին կամ արականին։

2) Հոլովը՝ բառի ձևն է. քանի ձևով որ մի լեզուի մէջ բառը փոփոխւում է՝ այնքան էլ հոլով ունի այդ լեզուն։

Այս հիմնական ելակէտներից եղբակացութիւնը պարզ է.— աշխարհարարը իւր հայցական հոլով՝ իբրև ձև, ուստի ստուգարանութեան մէջ, որ ձևերի ուսումն է՝ պէտք է դուրս ձգել այդ հոլովը, իսկ համաձայնութեան մէջ աւանդել, թէ աշխարհարարի ուղղական ու արականը գործ են ածւում նաև՝ ուրիշ լեզուների և մեր գրարարի հայցական հոլովի իմաստն արտայայտելու համար։

Պ. Արեղեանի այս հիմնական ելակէտներից առաջինը ոչ ոքի համար նորութիւն չէ։ Թէպէտ կան գրական լեզուի մէջ բաւական թւով դարձածքներ, որոնց մէջ պատահում են հայցական հոլովների՝ յատուկ հայցականացուցիչ տարրերով, ինչպէս «գորգիչեր», «բաղնիս գնալ», «աւետիս տալ», «ծառս լինել», «փոխ ընկնել», «խաբս տալ» ևայլն, բայց այս դարձածքները կարելի է անտես անել, մասամբ իբրև դաւաճարանութիւններից գրականի մէջ մտած և մասամբ՝ իբրև քարացած ձևեր, որոնց մէջ հայցականակերտ տարրերը այլ ևս չեն զգացւում իբրև կենդանի օրգանական տարրեր։ Այս պատճառով հեշտութեամբ կարելի է համաձայնել և ընդունել, թէ արեւելահայոց գրական լեզուն չունի յատուկ ձև հայցականի համար։

Բայց նորութիւն, և իմ կարծիքով անընդունելի նորութիւն է այ. Արեղեանի երկրորդ հիմնական ելակէտը։ Հոլովը՝ լոկ բառի ձևն է, որի փոփոխութեան օրէնքներն աւանդւելու են ստուգա-

բանութեան մէջ, իսկ նշանակութիւնն ու ֆունկցիաները՝ համաձայնութեան մէջ: Հոլովը բառի այն փոփոխումն է, որի հետ անբաժանելի կերպով կապւած է յատուկ նշանակութիւն — ֆունկցիա. եթէ հոլովից անջատենք հոլովից տարրի արդիւնաւորած ֆունկցիան՝ հոլով այլ ևս չի մնայ: Երբ մենք ասում ենք «Ջրից»՝ այս բառը դադարում է այլ ևս պարզ «Ջուր» նշանակելուց. «Ջուր»-ը այստեղ հանդիսանում է իրրե մի աղբիւր, որակից մի բան վերցւում է. նոյնպէս երբ ասում ենք «բաժակում»՝ այս բառով ձեռքի մէջ «բաժակ»-ը սոսկ բաժակ չէ, այլ մենք նրան երեւակայում, հասկանում ենք իրրե մի տեղ, որի մէջ մի բան է պարունակւում: Եւ անհնար է «Ջրից» «բաժակում» բառաձևերից բաժանել «աղբիւր», «տեղ» ֆունկցիաները, որ այս բառերն ստացել են հոլովների շնորհիւ: Այս բառաձևերի մէջ մենք աւելի զգում ենք «ինչ-որ տեղից», «ինչ-որ տեղում» ֆունկցիաները, քան Ջուր և բաժակ առարկաները. այսինքն հոլովի մէջ զերակշռում է հոլովի քան թէ բառի նշանակութիւնը: Եւ որչափ էլ ստուգարանութեան ուսուցիչը, մանկավարժական սկզբունքներին դէմ մեղանշելով, չկամենայ բացատրել հոլովների էական ֆունկցիաները՝ աշակերտը այնու ամենայնիւ կրմբոնէ այդ ֆունկցիաները:

Եթէ հոլովները լուրջ բառի ձևեր նշանակէին, առանց նրանց հետ անբաժանելի կերպով միացած ֆունկցիաների՝ այս դէպքում գոյութիւն չէր ունենայ ուղղական կամ անւանական կոչւած հոլովը. որովհետեւ այս հոլովով զուած բառը՝ բառի ձև չէ, այլ հէնց նոյն ինքն բառն է՝ չփոփոխւած, սկզբնական ձևով: Եւ եթէ բառը լեզուների քերականութիւններն ունին անւանական հոլով և այս հոլովով կոչւում են բառի սկզբնական ձևը՝ սա նշան է, որ հէնց այդ սկզբնական ձևի ֆունկցիան ունին աչքի առաջ և ոչ ձևի փոփոխութիւնը, որ գոյութիւն չունի նրա մէջ: Մեր քերականութիւնների մէջ անյաջող կերպով սովորութիւն է դարձել ասել «ուղղական» հոլով, փոխական «անւանական» ասելու, ինչպէս ուղիղ գործ է ասել Հ. Աւետիքեանը:

Այսպէս էլ միւս հոլովներին տրւած են անուններ՝ համապատասխան իւրաքանչիւրի էական ֆունկցիային. սեռական՝ երբ բառաձևը սեռողի ֆունկցիա է ստանում (հօր որդի), գործիական՝ երբ բառը գործիքի ֆունկցիա է ստանում (ջրով). ներգոյական 1), երբ բառը տեղի ֆունկցիա է ստանում (ջրում): Եթէ բառա-

1) Եւ ոչ ներգոյական, ինչպէս շարունակ գործ է ասում պ. Արեղեանը իւր Քերականութեան մէջ, սխալ ստուգարանելով այս բառը՝ իրրե ներգոյական, (տակը եղող), այն-ինչ ուղիղ ստուգարանութիւնն է — ներգոյական (մէջը եղող):

ձևի հետ անբաժան կապւած չլինէր նրա ֆունկցիան՝ այս բնորոշող անունները չէին լինի, այլ անտարբեր կոչւումներ — առաջին, երկրորդ և այլն հոլով, և պ. Արեղեանն էլ հետեւողաբար վարակւով՝ պէտք է հոլովների անունները դնէր — «ուղղական ձև», «թեքւած» (= հոլով) առաջին», «թեքւած երկրորդ», «թեքւած երրորդ» և այլն:

Եթէ հոլովները լուրջ բառի ձևեր նշանակէին՝ այդ դէպքում մեր գրական լեզուի մէջ ոչ թէ կլինէին 5 հոլով, ինչպէս ընդունում է պ. Արեղեանը (ուղղական, տրական, բացառական, գործիական, ներգոյական), և ոչ թէ 7 հոլով, ինչպէս ընդունում են միւս բոլոր քերականութիւնները, (սեռական ու հայցական էլ վերոյիշեալ հնչի հետ), այլ տասը-քսան և աւելի հոլովներ. օր. երեխէք, երեխայք, երեխաներ, երեխայոց, երեխէքանց, երեխանց, երեխաների, երեխերանց, երեխանցից, երեխաներից, երեխաներով, երեխէքով, երեխերանցով, երեխէքանցով. երեխաներում, երեխանցում, երեխերանցում, երեխէքանցում. այսքան էլ՝ նոյն բառաձևերի որոշւած ձևերը, որոնք նոր փոփոխութիւններ են նոյն ուղղական հոլովի, ուրեմն և նոր հոլովներ: Այսպէս նաև մարդոց, մարդկանց, մարդերի, մարդկերանց. տարու, տարւայ, տարւան և այլն իրանց միւս բազմատեսակ հոլովներով: Եւ եթէ պ. Արեղեանն այս ձևերից ամեն մէկին մի առանձին անուն չէ դնում, ամեն միւր մի առանձին հոլով չէ ձանաչում, այլ մի քանիսը խմբում է մի հոլովի տակ (քեր. §§ 333, 1, 2, 3, 4. 324, և այլն), նշանակում է, որ հէնց ինքն էլ հոլովական ձևերի մէջ կարեւորութիւնը տալիս է ոչ թէ բառի արտաքին ձևերին, այլ նրանց տակ թաքնւած ֆունկցիաներին:

Պ. Արեղեանը «հոլով» բառի բացատրութիւնը տարբեր կերպով է տալիս իւր Աշխարհաբարի Քերականութեան և «Արարատում» զետեղած յօդւածի մէջ: Առաջինում՝ «Հոլով ասում են գոյականի այն ձևերը, որոնք ցոյց են տալիս, թէ գոյականը խօսքի մէջ ինչպէս լրացում է դասնում մի ուրիշ բառի, կամ իրրե խնդրի ինչպիսի կախում ունի իւր խնդրառու բառից: Հոլովները կազմւում են վերջաւորութիւններով, օրինակ՝ քաղաք, քաղաքի» և այլն: Երկրորդում՝ «Ինչ է հոլով ասածը — եթէ ոչ հոլովիլ բառերի գանազան ձևերը, որ կազմւում են մեծ մասամբ հոլովական վերջաւորութիւններով:

Նախ՝ մի-երկու նախընթաց նկատողութիւն: 1) Առաջին բացատրութեան մէջ անորոշ և դժւարամբնելի են աշակերտի համար «ինչպիսի լրացում է գանազան», իբրեւ խնդիր ինչպիսի կախում ունի» և այլն խօսքերը: — 2) Եթէ «հոլովները կազմւում են

վերջաւորութիւններով ապա ուրեմն «քաղաք» հոլով չէ. որովհետեւ վերջաւորութեամբ չէ կազմւած, ուրեմն և հակասութիւն կայ քերականութեան բացատրութեան մէջ:

Այս անցողակի նկատողութիւններից յետոյ, դառնալով բուն էութեան՝ տեսնում ենք շատ մեծ զանազանութիւն այս երկու բացատրութիւնների մէջ: Առաջինում՝ հոլովը բնորոշւած է իբրեւ ֆունկցիալ արտայայտող ձև, իբրեւ մի ձև, որի հետ անխզելի կերպով կապւած է նրա ֆունկցիան: Իսկ երկրորդում՝ հոլովը լոկ ձև է՝ (մեծ մասամբ) հոլովական վերջաւորութիւններով կազմւած: Ի հարկէ, երկրորդ դէպքում էլ պ. Արեղեանը, վերջակէտից յետոյ, բացատրում է, որ «այդ ձևերը ցոյց են տալիս զանազան կախման յարաբերութիւններ» և այլն, բայց սրանով էութիւնը չէ փոխւում. երկրորդ բացատրութեան մէջ պ. Արեղեանը, անշուշտ գիտաւորութեամբ, քաջամտով է հոլովական ձևից նրա ֆունկցիան, որպէս զի յետոյ, այս բաժանման վրայ հիմնւելով, եզրակացնէ, թէ ստուգաբանութեան գործն է աւանդել ձևի գիտութիւնը, իսկ ֆունկցիալի գիտութիւնը պէտք է աւանդել սինտակսիսի (համաձայնութեան) մէջ: Տարակոյս չկայ, որ վերոյիշեալ երկու բացատրութիւններից ուղիղն է՝ առաջինը, քերականութեան մէջ եղածը, ինչպէս վերը բացատրեցինք: Բայց այս դէպքում, հետեղական լինելով՝ անշուշտ պ. Արեղեանը պէտք է ընդունէր և հայցական հոլով. որովհետեւ հայցական հոլովը, որքան էլ մնում նման լինի ուղղականին կամ տրականին՝ բայց ունի բոլորովին տարբեր ֆունկցիա, և ոչ միայն բոլորովին տարբեր, այլ ուղղակի հակադիր ֆունկցիա: Օրինակի համար.

«Մի որսորդ սպանեց մի աղւէս».

«Երեխան գնաց պարտէզը».

Այստեղ «որսորդ», «երեխայ» սկսողի եւ ներգործողի ֆունկցիաներ ունին, իսկ «աղւէս» և «պարտէզը» յանգման եւ կրողի ֆունկցիաներ, ինչպէս արտայայտւած է սլաքի ուղղութեամբ:

«Հաւը խեղդեց ուրուրը».

«Կնիկը շունը տարաւ».

Այստեղ բառերի դասաւորութիւնը փոխեց, ուրեմն և սլաքի ուղղութիւնը. բայց վերինի պէս՝ «ուրուրը» և «շունը» սկսողի եւ ներգործողի ֆունկցիաներ ունին, իսկ «հաւը» և «կնիկը» յանգման եւ կրողի:

«Քեզ կտամ մի գիրք».

«Քեզ կտամ քո սիրած տղին».

Առաջին օրինակում «քեզ»-ը ստացող է, երկրորդ օրինակում ստացւած, երկու դէպքում էլ կրողի դերում:

Քերականութիւնը լեզւի երկոյթների գիտակցական ուսումնէ. ուստի հէնց քերականութեան մէջ (անկարելի, աններելի է միևնույն հոլովով կոչել իրար հակասող ֆունկցիաները, ինչպէս են սկսողի և յանգման, ներգործողի և կրողի, ստացողի և ստացւածի ֆունկցիաները: Եթէ «մի որսորդ սպանեց մի աղւէս», «կնիկը շունը տարաւ» խօսքերում, որսորդ, աղւէս, կնիկը, շունը, ըստ պ. Արեղեանի, կոչենք ուղղական հոլով, իսկ «քեզ կտամ մի գիրք», «քեզ կտամ քո սիրած տղին» խօսքերում «քեզ»-ը կոչենք տրական հոլով, ինչ կշահինք, — այն նշանաւոր գիտակցութիւնը, թէ «որսորդ և աղւէս», «կնիկը և շունը» ձևով իրար նման են, «քեզ»-«քեզ», այսինքն մի բան, որ առանց քերականութեան և առանց ուսուցչի էլ երեխան գիտէ, և գիտէ շնորհիւ այն բանի՝ որ քերականութիւն չգիտէ: Բայց ինչ կկորցնենք — կկորցնենք այն բոլորը՝ ինչ որ քերականութիւնը պէտք է տալ — գիտակցութիւնը այդ բառերի տարբեր ֆունկցիաների, նրանց տարբեր դերերի ճանաչողութիւնը:

Վերցնենք ուրիշ օրինակ.

«Մի որսորդ տեսաւ մի աղւէս».

«Որսորդը տեսաւ աղւէսին»:

Ըստ պ. Արեղեանի քերականութեան՝ առաջին օրինակում «որսորդ և աղւէս» ուղղական են, իսկ երկրորդ օրինակում, որ նշանակութեամբ ոչնչով չէ զանազանւում առաջինից, այլ միայն գոյականները դրւած են որոշւած ձևերով՝ «որսորդը» զարձեալ ուղղական է, իսկ «աղւէսին» արդէն տրական: Մանենք աշակերտի հոգեկան դրութեան մէջ. այդ ինչ տարօրինակ ուղղական է, որ երբեմն, որոշւած լինի թէ անորոշ՝ միշտ միևնույն ձևն ունի («որսորդ», «որսորդը»), իսկ երբեմն անորոշ ձևում զարձեալ ուղղական է մնում («աղւէս»), իսկ որոշւած ձևում փոխւում է տրականի («աղւէսին»): Երեխան, շնորհիւ պ. Արեղեանի նորամուծութեան, ոչ միայն չի ստանայ ֆունկցիաների գիտակցութիւն, այլ և խառնադիտութեան մէջ կընկնի. քերականութիւնը ոչ թէ կծառայէ նրան պարզելու լեզւի երկոյթները, այլ խառնելու, խճճելու: Բայց զարմանալի է և այն հակասութիւնը, որի մէջ անգիտակցաբար ընկնում է պ. Արեղեանը: Վերի օրինակում նա «աղւէս» ձևը կոչում է ուղղական՝ այս «բառի բուն իմաստով»: Եթէ նա ուղղական բառը հասկանում է տառացի, ստուգաբանական

նշանակութեամբ՝ նա, հետևողական լինելու համար նոյնպիսի բուն՝ ստուգաբանական իմաստով պէտք է հասկանար և «տրական» բառը (տալու հոլով), և այս դէպքում՝ վերի օրինակում բերւած «աղւէսին» ձևը չպիտի կոչէր տրական, որովհետև «որսորդը տեսաւ աղւէսին» խօսքում՝ «աղւէսին» ոչինչ չէ տրւում, ուրեմն և նա տրական չպիտի լինի՝ այս բառի բուն իմաստով:

Վերցնենք մի երրորդ օրինակ:

«Նա սիրում էր իւր տունը և իւր երեխաներին»:

Ըստ պ. Արեղեանի քերականութեան՝ «տունը» ուղղական է, «երեխաներին» տրական, երկուսն էլ խնդիր: Աշակերտը անշուշտ շատրած պիտի մնայ, տեսնելով, որ միևնոյն նշանակութիւնն արտայայտելու համար տարբեր հոլովներ են գործածւում լեզւի մէջ, և որ ուղղական ու տրական խնդիրները միևնոյն դերն են կատարում: Բայց մի ուրիշ խօսքի մէջ, — «Նա տունը կտակեց իւր երեխաներին» — տեսնում է, որ «երեխաներին» տրական խնդիրը արդէն ուրիշ դեր է կատարում: Եւ աշակերտին շարժունքից չէ կարող հանել հայերէնի ուսուցիչը, որ ղեկավարւելով պ. Արեղեանի քերականութեամբ՝ հայցական հոլով չէ ճանաչում, այլ ուսերէնի ուսուցիչը:

Մեր դպրոցներում բացի մայրենի լեզւից աշակերտները սովորում են և ուսերէն, որի մէջ պ. Արեղեանը ընդունում է հայցականի գոյութիւնը՝ շնորհիւ а, я վերջացած գոյականների և անվանների իգականների յատուկ վերջաւորութեան: Կողմնակի նկատենք նախ, որ պ. Արեղեանի յիշած պատճառով չէ, որ պէտք է ընդունել հայցական հոլովի գոյութիւնը ուսերէնում: Հայցական հոլով ուսերէնում կայ, որովհետև այդ հոլովի ֆունկցիան գոյութիւն ունի լեզւի մէջ. իսկ այդ ֆունկցիան արտայայտող հոլովն երբեմն ունենում է ուղղականի, երբեմն սեռականի ձև և երբեմն զրւում է առանձին՝ — у, 10 վերջաւորութեամբ. «Я провожалъ отца, мать и старшую сестру նախադասութեան մէջ ուսանող չեն ասում թէ отца սեռական է, мать ուղղական է և старшую сестру հայցական, այլ երեքին էլ ասում են հայցական, որովհետև երեքն էլ միևնոյն ֆունկցիան ունին այդ խօսքի մէջ. և отца և мать կոչւում են հայցական ոչ այն պատճառով որ ուսերէնի մէջ գոյութիւն ունի (ինչպէս старшую сестру խօսքի մէջ) յատուկ հայցականի վերջաւորութիւն. նրանք отца և мать ձևերը կկոչէին հայցական այդ նախադասութեան մէջ՝ եթէ չլինէր էլ старшую сестру խօսքը և եթէ այդ у, 10 վերջաւորութիւնն առհասարակ չլինէր ուսերէնի մէջ:

Այսպէս թէ այնպէս՝ ուսերէնը ունի հայցական հոլով, և

հայ աշակերտը փոխանակ իւր մայրենի լեզւի միջոցով քերականութեան հիմնական դադափարներն ստանալու և ապա օտար լեզւի քերականութիւնը նրա միջոցով ըմբռնելու, ինչպէս ծրագրւած է Դպրոցական նախագծով, ինչպէս և մանկավարժութեան պահանջն է՝ պէտք է առաջին անգամ ուսերէնի միջոցով դադափար ստանայ հայցական հոլովի մասին, և տարակոյններից ու հարցափոքներից յետոյ իմանայ, թէ հայերէն ևս կայ հայցական հոլով. որ ինչպէս ուսերէնում «онъ любитъ свой домъ и своихъ дѣтей» նախադասութեան մէջ «домъ», «дѣтей» հայցական են՝ այնպէս էլ հայերէն «Նա սիրում է իւր տունը և իւր երեխաներին» խօսքի մէջ՝ «տունը» և «երեխաներին» հայցական են, և ոչ թէ առաջինն ուղղական (խնդիր) և երկրորդը տրական (խնդիր):

Ո՞րքան ցանկալի է, որ աշակերտը սխալ ըմբռնողութեան մէջ մնայ քերականական մի կարևոր ֆունկցիայի վերաբերմամբ և միայն օտար լեզւի միջնորդութեամբ ճիշտ դադափար ստանայ այդ ֆունկցիայի մասին և իւր սխալն ուղղէ:

Արդ՝ երբ աշակերտը վաղ թէ ուշ, կամ աշխարհաբարի համաձայնութեան մէջ կամ զբարբար սովորելիս, կամ ուսերէնի միջոցով պէտք է ճանաչէ հայցական հոլովի գոյութիւնն ու ֆունկցիան և պէտք է հասկանայ, որ այդ ֆունկցիան գոյութիւն ունի և աշխարհաբարի մէջ էլ ինչ կարիք կայ հէնց ստուգաբանութեան մէջ այդ հոլովը չդնել ու չբացատրել թէ նրա ձևը (թէ նման է կամ ուղղականի կամ տրականի) և թէ ֆունկցիան (թէ նշանակում է յանգման և շարժողութեան նպատակակէտ): Եթէ «ուղղական» բառի տառացի, ստուգաբանական նշանակութիւնն է պ. Արեղեանին դայթաղեցնողը՝ լաւ է հէնց այդ գայթակղեցող բառը վերցնել մէջ տեղից և ուղղականը կոչել անւանական (nominativus—именительный) և հայցականին իրան պատկանող տեղը տալ հոլովների շարքում: Եթէ աշակերտներին շփոթութիւն պէտք է պատճառէ այն հանգամանքը, որ միևնոյն ձևին երկու անուն ենք տալիս — (ուղղական և հայցական «այգի»), այդ շփոթութիւնը հեշտութեամբ կարելի է փարատել՝ երկու հոլովների տարբեր նշանակութիւնը բացատրելով: Պ. Արեղեանը անշուշտ չէ կամենում, որ աշակերտը հոլովական ձևերը թուրքալի պէտք սովորի ասել առանց նրանց նշանակութիւնները հասկանալու. եթէ այսպէս է՝ ուրեմն և «այգի» բառի մէջ ուղղականի և հայցականի նշանակութիւնը նրան կբացատրւի, և շփոթութեան տեղիք այլ ևս չի մնայ: Եթէ, օրինակի համար, ուսուցիչը աշակերտին բացատրէ «այգին հասցրից» նախադասութեան երեք նշանակութիւնները, այգի բառի երեք առումների շնորհիւ (իբրև ենթակայ,

լուծները, այլ դեռ աւելացրել է («քաղաք» «տեղի» բառերը գրաբարում ունեն 9-ական ձև *), իսկ աշխարհաբարում 10-ական. «ես» գրաբարում ունի 11 ձև, իսկ աշխարհաբարում 12): Ֆրանսերէնը կորցրել է լատիներէնի բոլոր հոլովները, որոնց թուում և հայցականը. իսկ հայերէնը հակառակ ճանապարհով է զարգացել. նա չէ կորցրել գրաբարի հոլովները, այլ դեռ աւելացրել է, և, որքան կարելի է նախատեսել, դատելով հոլովների այժմեան կենդանի ըմբռնումից, ապագայում էլ չի կորցնի:

Ուստի մեր հայցականի լինել կամ չլինելու հարցը քննելիս լաւ է մի կողմ թողնել լատիներէն-ֆրանսերէնը և մեր լեզուի երևոյթների ու կարիքների վրայ հիմնել մեր դատողութիւնները:

Պ. Արեղեանն ասում է. ստուգաբանութիւնը ձևերի ուսումն է. քանի ձև ունի հոլովւող բառը՝ այնքան էլ ձևականօրէն հոլով պէտք է լինի, և որովհետև աշխարհաբարում հայցականը յատուկ ձև չունի՝ ուրեմն չպիտի լինի հայցական հոլով աշխարհաբարի ձևագիտութեան մէջ: Նա բերում է լեզագէտ հայրենադէտ Մէյէի խօսքերը, ցոյց տալու համար, թէ «ինչ հիմունքով են որոշում ձևականօրէն զատ հոլովը»: Մէյէն իր գրաբարի քերականութեան մէջ գնելով ներգոյականը իբրև զատ հոլով՝ հետեւալ բացատրութիւնն է տալիս. «Յաճախ երկու հոլով որոշ թեքածքների մէջ մի ընդհանուր ձև ունին, բայց նրանք ուրիշ տեղ (—պ. Արեղեանը բացատրում է— «ուղում է ասել՝ ուրիշ բառերի մէջ») տարբեր ձևեր ունին, և այդ բաւական է զանազանութիւնը պահելու համար: Այսպէս, ներգոյականը, թէպէտև գրեթէ միշտ նման է մի ուրիշ հոլովի ձևի՝ տարբեր հոլով է, նախ՝ որովհետև իր յատուկ ձևն ունի ի տեղիջ տիպի մէջ (և առանձին բառերի մէջ, մասնաւոր յամսեւանն ձևի, սովոր սեռական-տրականի նկատմամբ), և ապա՝ որովհետև միշտ միեւնոյն հոլովի հետ չի նոյնանում, այլ երբեմն նման է հայցականին և երբեմն տրականին»: Պ. Արեղեանը Մէյէի այս դիտողութիւնը կոչում է «շատ լաւ պատասխան» այն հարցին, թէ ինչ հիմունքներով են որոշում ձևականօրէն զատ հոլովները. բայց անմիջապէս վարկաբեկում է Մէյէի երկրորդ հիմքը, ասելով, թէ «էականն առաջինն է, յատուկ հոլովական ձև լինելը. երկրորդը, այսինքն երբեմն մէկ, երբեմն մի ուրիշ հոլովի նման լինելը, միայն գալիս է զօրացնելու առաջինը» (եր. 26): (Սակայն

*) Նոյնիսկ 8-ական. որովհետև եզակի հայցական իսկապէս չկայ գրաբարում, բացի «զիս» ձևից, որ թուում է այն ժամանակի գաւառական թեթեւացած արտասանութիւն, փոխանակ ասելու «զինձ»:

Մէյէն իր երկրորդ հիմքին աւելի կարևորութիւն է տալիս, ասելով, որ «նա բաւական է զանազանութիւնը պահելու համար»): Այնուհետև պ. Արեղեանը շարունակում է. «որպէսզի հայցական հոլովը իբրև ձևականօրէն զատ հոլով մտնէր մեր աշխարհաբարի հոլովների շարքի մէջ, պ. Մալխասեանը ոչ թէ պիտի ասէր, թէ հայցականի ֆունկցիան կայ, այլ այն պիտի կարողանար ասել մեր հայցականի համար, ինչ որ Մէյէն գրաբարի ներգոյականի համար է ասում... դրա համար պէտք է, որ գոնէ որոշ տիպի բառեր յատուկ ձև ունենային հայցականի, թէկուզ մնացած բոլոր բառերի համար հայցականը նման լինէր կամ մի հոլովի, կամ երբեմն մի հոլովի, երբեմն մի ուրիշի» (եր. 28): Ինչպէս տեսնում է ընթերցողը՝ այստեղ պ. Արեղեանը ինձ դրած առաջարկութեան մէջ բոլորովին բաց է թողնում Մէյէի երկրորդ հիմքը, որովհետև իր պաշտպանած տեսակէտին յարմար չէ, և միայն առաջին հիմքըն է բերում:

Սակայն ես իմ յօդածում, Մէյէի այս կարծիքից բոլորովին անկախ*), ի պաշտպանութիւն հայցական հոլովի գոյութեան աշխարհաբարի մէջ, բերել եմ երկրորդ հիմքը. ցոյց եմ տալիս, որ հայցական հոլովը պէտք է ձևագիտութեան մէջ մտնելի, որովհետև ունի իր յատուկ կիրանութեան ձևը, այսինքն, անորոշ անւանական **) մարդ, տրական մարդու, հայցական մարդ. որոշեալ՝ անւանական մարդը, տր. և հայց. մարդուն:

Այսինքն կայ մի հոլով, որ ունի «մարդ, մարդուն» և այս հոլովը հայցականն է, որ պիտի յիշել ձևագիտութեան մէջ: Ուրտեղից է այդ բարդ ձևը—այդ չէ իրականը. իրականը այն է, որ կայ այդ բարդ ձևը—և պէտք է ուսուցանել ձևագիտութեան մէջ: Ահա իմ հայեացքը, որ արտայայտել էի իմ յօդածում, որ լրիւ համապատասխանում է Մէյէի երկրորդ հիմքին «ներգոյականը... մի առանձին հոլով է... որովհետև միշտ միեւնոյն հոլովի հետ չի նոյնանում, այլ երբեմն նման է հայցականին և երբեմն տրականին» ուրեմն և «հայցականը... մի առանձին հոլով է... որովհետև

*) Մէյէի քերականութիւնը ես ձեռքիս տակ չունիմ:

**) Քանի որ «ուղղականը» ձևի անուն է, իսկ միւս հոլովները ֆունկցիաների՝ ես հետևողական լինելու գործ եմ ածում անւանական=ֆունկցիայի անուն: Կամ պէտք է այս անունն ընդունել, կամ, եթէ «ուղղական» անունը պահենք՝ հետևողական լինելու համար պէտք է միւս հոլովներին էլ ձևական անուններ տանք—«առաջին, երկրորդ ձև», կամ «ի, ից... հոլով», կամ մի այլ կերպ:

միշտ միևնույն հոլովի հետ չէ նոյնանում, այլ երբեմն նման է ան-
լանականին և երբեմն տրականին»):

Գալով Մէյէի առաջին հիմքին, «յատուկ ձև ունենալուն
մի որոշ տիպի բառերի մէջ», այդ էլ ես ինկատի եմ ունեցել
իմ յօդածի հէնց սկզբում, ասելով, թէ «կան գրական լեզւի մէջ
բաւական թւով դարձածքներ, որոնց մէջ պատահում են հայ-
ցական հոլովներ՝ յատուկ «հայցականացուցիչ տարրերով, ինչպէս
«զօր գիշեր», «բաղնիս գնալ», «աւետիս տալ», «ծառս լինել»,
«փոխ ընկնել», «խաբս տալ» և այլն. բայց այս դարձածքները
կարելի է անտես անել, մասամբ իբրև զաւանդանութիւններից
գրականի մէջ մտած և մասամբ՝ իբրև քարացած ձևեր, որոնց
մէջ հայցականացուցիչ տարրերը այլևս չեն զգացւում իբրև կեն-
դանի օրգանական տարրեր»: Ես ուրեմն անտես չեմ արել հոլով
որոշելու այդ հիմքն էլ, որի վրայ մատնանշում է պ. Արեղեանը:
Իմ և Մէյէի վերաբերմունքի մէջ դէպի այդ հիմքը այս երկու զա-
նազանութիւնը կայ. Մէյէն «ի տեղում» տիպը և «յամսեան» ձևը
բաւական է համարել առանձին ներգոյական հոլով դնելու համար,
(ինձ յայտնի չէ, համարելով դրանց կենդանի օրգանական ձևեր,
թէ քարացած ձևեր կամ զաւանդանութիւններ գրաբարի մէջ). իսկ
ես «զօր գիշեր», «աւետիս տալ» ևն ձևերը բաւական չեմ համա-
րել՝ դրանց հիման վրայ աշխարհաբարում հայցական հոլով դնելու,
իբրև զաւանդանութիւնների կամ քարացած ձևերի վրայ: Եր-
կրորդ զանազանութիւնն այն է, և որի վրայ առանձնապէս ծան-
րանում է պ. Արեղեանը, որ Մէյէն գրաբարում ներգոյական
առանձին հոլով դնելու համար բերում է որոշ տիպի («ի տեղում»)
բառեր. իսկ մեր գրական լեզւում չկան որոշ տիպի բառեր, ո-
րոնք յատուկ ձև ունենային հայցականի համար:

Այն, չկան մեր գրական լեզւի մէջ որոշ վերջաւորութեամբ
կամ որոշ յատկութեամբ բառեր, որոնց հայցականը իր սեփա-
կան ձևն ունենար: Բայց միթէ, խնդրի այս կէտում, անպատ-
ճառ որոշ տիպի բառեր և միայն տիպի բառեր պէտք է լինին,
որի լինելուց կամ չլինելուց կախած լինի հայցականի լինել կամ
չլինելը:

Եթէ գրաբարի «ի տեղում» տիպի բառերը և «յամսեան»-ի
նման բառեր, ընդ ամենը մի քանի տառնակ բառ, բաւական են
եղել Մէյէին, երկրորդ հիմքն էլ ինկատի ունենալով, դնել առան-
ձին ներգոյական հոլով. եթէ ինքը պ. Արեղեանը, մի քանի հա-
տիկ ոչ տիպի դերանունների սեռական ձևն ինկատի ունենալով
իր համառօտ քերականութեան մէջ հարկ է համարել դնել սեռա-
կան հոլով, մենք նոյնքան իրաւունք չունինք, հէնց այս տեսա-

կէտից, դնել մեր աշխարհաբարում հայցական հոլով, քանի որ հարիւրաւոր բառեր կան (դարձաձեւները և որոշ շարադասութեան մէջ), որոնք ունին յատուկ հայցականի ձև: Եւ իմ յօդաւածում բերել էի միայն մի քանի հատ իբրեւ օրինակ, կոչելով նրանց գաւառաբանութիւնից գրականի մէջ անցած և քարացած ձևեր: Դրանց վրայ կարելի է աւելացնել և բազմաթիւ հայցական հոլովներ՝ թէ իբրեւ քարացած ձևեր, թէ գրաբարից առնւած, կենդանւոյն զգացող հայցականներ՝ գրական և ժողովրդական բանաստեղծութիւնների մէջ, և թէ վերջապէս բարդ բառերում: Այսպէս օրինակ, հոգս տանել, հոգս քաշել («հոգ» ձևի հետ միաժամանակ), պաս (=պահս) բռնել, պաս պահել, (պահք, պահոց ձևի հետ միաժամանակ). «բերանս ի վայր», «բերանս ի վեր» (բերան ձևի հետ), «փորնսոդս դնալ», (փորսոդ ձևի հետ). «զօրը բանել» (օր ձևի հետ): «Ընդ աստեղօք զի՞նչ կայ սիրուն, քան զամնծկալի եղբայր անուն... տեսնէ գորոխս իր քովէ քով» (Պէշիկթ.): *) «Դու ես քան զամ Էն եղանակ սիրուն... «զինչ անդորր է քուն (Գ. Քաթիպա): «Զինչ ու զինչ տամ լողորդին... զիմ՝ շապիկ տամ լողորդին. «զիմ՝ վզին վրճնոց կուտամ»: Գնացէք տեսէք ո՞վ է կերել զէծ. գնացին տեսան գէշն է կերել զէծ». «զամէն, զրմէն» կերել է. «ի զարմանս իմ». (զարմանք ձևի հետ *) «օրէնսդէտ», «մեղսասէր» (օրէնք, մեղք ձևերի հետ) և այլն և այլն: Արդեօք այս ձևերը պէտք է հալածել մեր այժմեան լեզուից, կամ այս ձևերի մասին պէտք է ոչինչ չասել աշակերտին: Զևագիտութիւն սովորող աշակերտը պիտի չիմանայ «մեղսասէր» բարդ բառի կազմութիւնը, քանի որ գիտէ «մեղք» ձևը. կամ չիմանայ, թէ ինչ են «զէծ» «զիմ վզնոց» ձևերը, քանի որ իրեն ծանօթ են «էծ», «իմ վզնոց» ձևերը: Մեր գրական լեզուի մէջ մուտք են գործել և շարունակում են գեւ մասնել բազմաթիւ ստուգաբանական ձևեր գրաբարից և գաւառաբարբառներից—ինչ որ ես համարում եմ թէ բնական և թէ օրինաւոր, եթէ այդ ձևերին լեզուն կարիք ունի իր զարգացման շաղկի մէջ: Այդ բոլոր ձևերը անւանելու, բացատրելու միջոց ունի մեր աշխարհաբարի ստուգաբանութիւնը, միթէ միայն հայցական ձևին պէտք է զլացել անուն և բացատրութիւն նրա մէջ:

Այսպէս ուրեմն, Մէյէի երկու հիմքերից, որոնցով կարելի է որոշել զատ հոլով, մէկը, որին կարեւորութիւն է տալիս Մէյէն՝ բացարձակ կերպով կայ մեր գրական լեզուի մէջ, միւսը, որի վրայ

*) Այս օրինակը արեւմտեան հայոց լեզուից բերի, որովհետեւ մեր դպրոցական դասագրքերի մէջ բերում է իբրեւ ուսանելի նիւթ:

աւելի ծանրանում է պ. Արեղեանը՝ մասամբ կայ (ոչ փոքրաթիւ տիպի, բայց բազմաթիւ բառերի, դարձաձեւների և բարդութիւնների մէջ): Ուստի հէնց միայն այս տեսակէտից նայելով՝ անհրաժեշտ է հայցական հոլովը դնել մեր ստուգաբանութեան մէջ:

Ինչպէս քիչ վերը ասացի՝ պ. Արեղեանը Մէյէի այս երկրորդ հիմքը վարկարկելով է: Մի քիչ մանրամասն կանգ առնենք այս կէտի վրայ: Պ. Արեղեանն ասում է (եր. 28) «եթէ լինի էլ—լինի եմ ասում, որովհետեւ իսկապէս չկայ երկրորդ հիմունքը—երբեմն մէկ, երբեմն մի ուրիշ հոլովի նման լինելը, արդարեւ Նուարսուր կլինի (գծածը պ. Արեղեանինն է) ձևաբանութեան մէջ հայցական հոլով դնելը, բայց այդ հիմունքը մենակ, առանց առաջնին, այսինքն յատուկ հոլովական ձևի, տեսանք, դեռ բաւական չէ զատ հոլով դնելու համար: Եթէ այդպէս լինէր՝ այն ժամանակ գրաբարում և արեւմտեան բարբառում պէտք է զատ ներդոյական հոլով դնէր պ. Մալխասեանը: Բայց ենթադրենք թէ այդ հիմունքը մենակ նշանակութիւն ունի»...

Պ. Արեղեանի այս խօսքերից եզրակացնում ենք.

1) Նա չէ ընդունում, որ երկրորդ հիմքը (հայցականի՝ երբեմն մէկ, երբեմն մի ուրիշ հոլովի նման լինելը) գոյութիւն ունի մեր լեզուի մէջ:

2) Եթէ երկրորդ հիմքի գոյութիւնը ապացուցւի՝ նա մենակ բաւական չի լինի զատ հոլով անպատճառ դնելու, այլապէս ես պէտք է անհրաժեշտօրէն ներգոյական հոլով ընդունէի գրաբարի և արեւմտեան աշխարհաբարի համար, և որովհետեւ ես այս չեմ ընդունում՝ ուստի, հետեւաբար, իրաւունք չունիմ, լոկ երկրորդ հիմքի գոյութեամբ, զատ հայցական հոլով դնել մեր ձևաբանութեան մէջ:

3) Եթէ այդ գոյութիւնը ապացուցւի՝ այս դէպքում Նուարսուր կլինի հայցականը դնել ձևաբանութեան մէջ, (այսինքն—եւ այսպէս եմ հասկանում—կարելի կլինի դնել, բայց ոչ թէ անհրաժեշտ պարտաւորութիւն դնելու):

Առաջին կէտը պարզապէս մի թիւրիմացութիւն է. հէնց ինքը պ. Արեղեանը իր բրօշուրի 32-րդ երեսում բերում է 14 օրինակ հայցականի գործածութեան, որոնց մէջ 7 դէպքում հայցականը ձևով նման է անւանականին, իսկ միւս 7 դէպքում՝ տրականին: Մեր հայցականը իրօք «երբեմն ուղղականին է նման, երբեմն տրականին». բայց թէ ո՞ր դէպքերում է նման մէկին և ո՞ր դէպքերում միւսին՝ այս առանձին հարց է: Ուրեմն նրա առաջին կէտի վերաբերմամբ պէտք է, ակնյայտի իրողութիւնն ինկատի ունենալով, ասենք. «Մէյէի երկրորդ հիմքը գոյութիւն ունի

մեր գրական լեզուում. հայցականը ձևով երբեմն նման է անւանականին և երբեմն տրականին. բայց որ դէպքում որ հոլովին նման լինելը որոշ և հաստատուն կանոն չունի: (Այս մասին քիչ յետոյ):

Երկրորդ կէտը, թէպէտ տրամաբանական ճիշտ (բայց ոչ համոզիչ) *) եզրակացութեան ձև ունի, սակայն իր նշանակութիւնը կկորցնէ, երբ բացատրեմ, թէ ինչու ես գրաբարի և արեւմտեան աշխարհաբարի մէջ չեմ ընդունում առանձին ներգոյական հոլով: Ես առանձին հոլով չեմ համարում այն բառաձևերը, որոնք կազմւում են որեւէ հոլովից՝ որեւէ նախդրի օգնութեամբ. «ի նմա», «ի նոսա» իմ հասկացողութեամբ տրական և հայցական հոլովներ են՝ ի նախդրով. «գնովաւ» գործիական հոլով է՝ զ նախդրով և այլն: Միւս կողմից ես Մէյէի առաջին հիմքն էլ չեմ ընդունում «տեղւոյ» տիպի, կամ «ամսեան» ձևի մասին, իբր թէ գրանք ներգոյականի ձևեր լինին.—գրանք պարզ սեռական-տրական հոլովներ են, ինչպէս ընդունում է և պրօֆ. Մաուր: «Ամսոյ» և «ամսեան»՝ բարբառային զանազանութիւններ են և ոչ հոլովական, ինչպէս ներկայումս նրանց համապատասխան աշխարհաբարի ձևերը—«ամսու», «ամսւան»: Այս պատճառով ես գրաբարում չեմ ընդունել յատուկ ներգոյական հոլով, այլ միայն համաձայնութեան մէջ բացատրել եմ, թէ այդ ֆունկցիան ինչ տարբեր միջոցներով են արտայայտւում գրաբարի մէջ և ինչու տարբեր են այդ միջոցները:—Փալով արեւմտեան աշխարհաբարին՝ այստեղ նոյնպէս չկայ ներգոյական հոլով՝ համաձայն Մէյէի երկրորդ հիմքի: Այստեղ ներգոյականի պաշտօնը վարում է հայցականը.—«իրենց տները նստեք են»: Միւս գործածութեան մէջ—«իրենց տներում մէջ նստեք են» մենք նկատում ենք երկու բառից (նախադրութիւնից և իր խնդրից) կազմւած մի խօսք, և ոչ թէ մի հոլով: Եթէ «տներում մէջ» հոլովական ձև համարէինք՝ ապա պէտք է մեր քերականութիւնների մէջ

*) Յիրաւի, այդ եզրակացութիւնից այս երկասյրաբանութիւնն է ուղղում հանել պ. Արեղեանը.—կամ Մէյէի երկրորդ հիմքը մենակ բաւական չէ գատ հոլով դնելու համար, կամ ես սխալւում եմ ներգոյական հոլով չընդունելով գրաբարում և արեւմտեան աշխարհաբարում: Շատ լաւ. ենթադրենք թէ ես սխալւում եմ ներգոյականի վերաբերմամբ. սրանից ուրեմն պէտք է հետևի, ըստ պ. Արեղեանի, որ Մէյէի երկրորդ հիմքը լիակատար նշանակութիւն կստանայ, ուրեմն և գատ հայցական հոլով պէտք է գրել: Սակայն իրողութիւնն այն է, որ կասկածելի են այն օրինակները, որոնց վրայ Մէյէն հիմնել է, իր ըստ ինքեան ուղիղ, սկզբունքը, և ես չեմ սխալւել:

ներգոյականը միշտ երկու ձևով դնէինք—«տանը, տան մէջ», «տներում, տների մէջ», որ չենք անում: Այս է պատճառը, որ արեւմտեան աշխարհաբարում էլ—եթէ բացի այս երկուսից ուրիշ գործածութիւն չկայ—առանձին ներգոյական դնելու առիթ չկայ համաձայն Մէյէի երկրորդ հիմքին և պ. Արեղեանի եզրակացութեան երկրորդ կէտին:

Վերջապէս ինչ գործ ունի Մէյէի երկրորդ հիմքի հետ այն հանգամանքը, թէ ես արդեօք ընդունում եմ թէ ոչ գատ ներգոյական հոլով գրաբարի և արեւմտեան աշխարհաբարի համար:

Այսպէս ուրեմն տեսնում ենք, որ Մէյէի երկու հիմքերն էլ ծառայում են յօգուտ իմ պաշտպանած տեսակէտին, թէ մեր աշխարհաբարի ձևագիտութեան մէջ պէտք է գրել հայցական հոլով, և որ ես այդ երկու հիմքերն էլ ինկատի ունեցել եմ իմ առաջին յօդւածիս մէջ: Բայց ես աւելի առաջ եմ գնում: Հայոց արեւմտեան գրական լեզուում հայցական հոլովը, յատուկ ձևով, ընդհանուր գործածութիւն ունի, կարելի է ասել՝ օրգանական պահանջ է այդ լեզուի ստուգաբանութեան մէջ:

Մեր գաւառաբարբառներից շատերում, գլխաւորապէս տաճկահայոց մէջ, հին հայցական հոլովը իր բնորոշ գույնը կենդանի է և զարմանալի հետևողականութեամբ գործ է ածւում ոչ միայն բուն հայցական բառի (գոյականի), այլ և նրա յատկացուցչի և որոշիչի վերաբերմամբ, որ նշան է այդ հայցականակերտ տարրի կենդանի լինելուն և գիտակցաբար ըմբռնելուն: Արդ՝ այս երևոյթները մեզ պէտք է թելադրէին շրջահայեաց լինել և յախուռն կերպով չմերժել հայցական հոլովը մեր արեւելահայոց գրական լեզուի ստուգաբանութիւնից: Պ. Արեղեանի պատասխանը առաջուց յայտնի է. նա ասել է արդէն. «աշխարհաբարի ստուգաբանութիւնն աշխարհաբարի ստուգաբանութիւն է... աշխարհաբարի ստուգաբանութիւնը գրաբարի համար չեն յօրինում և ոչ էլ ռուսերէնի համար» (բրօշ. եր. 76): Նոյնը և յօդւածում. «կարծում ենք աշխարհաբարի քերականութիւնը մեր աշխարհաբարի համար լինի և ոչ գրաբարի կամ օտար լեզուների» (եր. 15):

Այս սկզբունքի դէմ չէ կարելի վիճել: Բայց նախ հարց է. արդեօք արեւմտեան հայոց գրական լեզուն և հայոց արեւմտեան և արեւելեան գաւառաբարբառները գրաբար կամ օտար լեզուներ են, որ նրանց ստուգաբանական յատկութիւններն անտես անւէին արեւելեան հայոց գրական լեզուի ստուգաբանութեան մէջ, և երկրորդ՝ տարբեր բան է սովորեցնել երեխային «հայցական զտուն, զտղայ, զիս» հոլովը, և տարբեր՝ հասկացնելը, թէ այս

և այն տեղերում հայցական հոլովը կազմում է այս ձևով, փոխանակ մեր «տուն, տղայ—տղայի, ինձ» ձևերին: Այս և սրա նման բաները հասկացնելը կարևոր է՝ որպեսզի մեր ծխական դպրոցներն աւարտող աշակերտներն էլ կարողանան հասկանալ արևմտեան գրական լեզուն, իսկ գաւառաբարբառները գոնէ այնքան՝ որքան կարող է դրան նպաստել քերականութիւնը: Հայցական հոլովը ստուգաբանութիւնից դուրս ձգելով՝ պ. Արեղեանը բռնազօրօսիկ կերպով խզում է մի կապ մեր գրական լեզուի և արևմտեան հայոց գրական լեզուի ու շատ գաւառաբարբառների մէջ. այն-ինչ ոչ միայն քաղաքական նկատումներ, այլ նոյնիսկ զուտ լեզվային շարժառիթներ մեղ պէտք է դրդէին այդ կապը պահպանել և ուժեղացնել. որովհետև մեր գրական լեզուն, իր դարգացման շրջանում, սնունդ պէտք է առնէ ոչ միայն օտար լեզուներից, այլ և գրաբարից, գաւառաբանութիւնից և արևմտեան հայոց գրական լեզուից, ինչպէս և իրօք տեղի է ունենում:

Եթէ ճիշտ է այս հայեցակէտը՝ ապա անհրաժեշտ է հէնց մեր ստուգաբանութեան մէջ հոլովների շարքը մըտցնել և հայցական հոլովը, բացատրել նրա (ինչպէս և միւս հոլովների՝ էական նշանակութիւններն ու կազմութեան գլխաւոր կանոնները *) , և ապա, սոյն ստուգաբանութեան մէջ, տեղեկու-

*) Գլխաւոր և երկրորդական կանոնները պէտք է զանազանել: Պ. Արեղեանը (եր. 30) ասում է. «Առանձին հայցական հոլով դնել... հնարաւոր կլինէր միայն այն ժամանակ... եթէ գոնէ, ինչպէս պ. Մալխասեանն է կարծում, հայցականը ամեն դէպքում (իմ գծածներն են) ուղղականի նման լինէր, միայն անձի անունները, երբ որոշեալ են, միշտ տրականի ձևով հայցական ունենային»: Սակայն ես իմ յօդածում բերել եմ միայն՝ «անորոշ՝ մարդ-մարդու-մարդ, որոշեալ՝ մարդը-մարդուն-մարդուն» զուգահեռականները, իրենց գլխաւոր տիպ հայցականի կազմութեան, բայց ոչ թէ մանրամասն կանոններ աւանդել թէ որ դէպքերում և ինչպէս է կազմում հայցականը. բացի այդ՝ ես չեմ ասել, թէ «ամեն դէպքում» կամ «միշտ» հայցականը այսպէս է կազմում, ինչպէս ինձ վերադրում է պ. Արեղեանը, և ապա հերքում, բերելով ամենին յայտնի բազմատեսակ շեղումներ ընդհանուր կանոնից: Բայց զարմանալին այն է, որ պ. Արեղեանը մի ուրիշ տեղ գրում է (70). «Տեսէք թէ ամեն ուսուցիչ որքան հեշտութեամբ առանց հայցականի կրացատրի («նա սիրում է իր տունը և իր երեխաներին նախադասութիւնը»). առաջինը (տունը) գրած է ուղղ. որովհետև անշունչ առարկայ—իր է. երկրորդը (երեխաներին) տրական, որովհետև անձի անուն է» (պէտք էր աւելացնէր ուսուցիչը «և որոշեալ է»): Ել ինչպէս էր ինձ հերքում պ. Արեղեանը, երբ ինքն էլ իր դասագրքով պարապող ուսուցչին նոյն պահանջն է տալիս հայցականի կազմութիւնը բացատրելու

թիւն տալ, որ հայցականը հին հայերէնում այս-ինչ ձևն է ունեցել, և այս ձևը գործածական է այժմ միքանի գաւառաբարբառներում, արևմտեան հայոց գրական լեզուում և երբեմն մեր լեզուում—համապատասխան օրինակներով:

Ապա ուրեմն զատ հայցական հոլով դնելու համար Մէյէից ցոյց տւած երկու հիմքերը ունենալով հանդերձ (մէկը բացարձակ, միւսը թերի չափով), մեր արդի գրական լեզուն ունի և աւելի կարևոր հիմք—այդ հոլովի յատուկ ձևի անկասկածելի գոյութիւնը արևմտեան հայոց գրական լեզուում և զանազան գաւառաբարբառներում, որոնց հետ մեր գրական լեզուի կապը միքանի տեսակէտներով անհրաժեշտ է պահպանել ու զօրացնել:

Ես չեմ ուզում կրկնել և ընդարձակել իմ ասածները առանձին հայցական հոլովի անհրաժեշտութեան մասին՝ ֆունկցիաների յստակ ըմբռնողութեան համար և պատասխանել այն առարկութիւններին, որ պ. Արեղեանը անում է նրանց դէմ: Դրա համար հարկաւոր կլինէր շատ տեղ և ժամանակ, որոնցից ես զուրկ եմ: Պ. Արեղեանի բոլոր առարկութիւններն ինկատի ունենալով հանդերձ՝ ես պնդում եմ իրեն անկասկածելի փաստի վրայ, թէ հայցականի վերացումը ստուգաբանութեան միջից կվաւսէ հոլովների ֆունկցիաների գիտակցական յստակ ըմբռնողութեան, քանի որ մի կողմից անկարելի է հոլովի ձևը անջատել նրա ֆունկցիանից, և միւս կողմից, ինչպէս պ. Արեղեանն էլ ընդունում է (քիչ յետոյ այս կտեսնենք), որ հէնց հոլովը սովորելիս կամ նոյնիսկ առաջ աշակերտը պէտք է դադարաւոր ստանայ հոլովների ֆունկցիաների մասին:

Յոյց տալու համար, թէ ինչ խառնաշփոթութիւն կառաջանէ նորուս աշակերտի համար հայցականի վերացումը հոլովների շարքերից՝ *) ես կգիմեմ նոյնիսկ պ. Արեղեանի վկայութիւններին:

համար: Եթէ այստեղ պ. Արեղեանը հայցականի կազմութեան գլխաւոր կանոնն ունի ինկատի, ներելի չէ՞ նոյնը և ուրիշին:

*) Իմ յօդածումս ես ասել էի. «Եթէ հասուն, քերականական գիտակցութիւն ունեցողի համար կարելի է դուրս ձգել քերականութիւնից հայցական հոլովը, եթէ նա յատուկ ձև չունի՝ տարրական քերականութեան մէջ, որտեղ աշակերտը առաջին անգամ գաղափար ալիտի կազմէ հոլովների ու նրանց ֆունկցիաների մասին՝ հայցականի վտարումը միայն վաւեր կպատճառէ»: Պ. Արեղեանը ինձ պատասխանում է. «Ինչ որ հասուն, քերականական գիտակցութիւն ունեցողի համար կարելի է դուրս ձգել քերականութիւնից, տհաս երեխաների համար յօրինած տարրական քերականութիւնից հէնց պէ՛տք է դուրս ձգել», և իր այս տեսակէտը պատճառաբանում է: Մենք միմեանց չենք հասկանում: Ե՞մ

«Հայցական հոլովը» բնորոշվում նա զբաղվում է (եր. 61—62). «Բառերի դերերը խօսքի մեջ վարժապետներն աշակերտներին սովորեցնում են, իսկապէս գիտակցել են տալիս, համախմբում, տեսակաւորում են դեռ հոլովել չսովորած, և որ աշակերտը ենթակայ, ստորոգեայ, կրող առարկայ, տեղի պարագայ և այլն որոշում է դեռ ոչ ուղղական = անւանական, ոչ հայցական և ոչ տրական և այլն հոլովներ սովորած» (1): Իսկ եր. 69 շարունակում է. «Միթէ նա (այսինքն ես) կարծում է, թէ աշակերտը ֆունկցիայի գիտակցութիւն չի ստանում, երբ իմ քերականութեամբ սովորում է թէ ենթակայ և կրող առարկայ կան և թէ 1) ենթական զբաղվում է ուղղական հոլովով... 2) կրող առարկան զբաղվում է ա) երբեմն ուղղական հոլովով... բ) երբեմն էլ զբաղվում է տրական հոլովով» (II): Իսկ իր «Աշխարհաբարի հոլովներում» (եր. 84) պ. Արեղեանը իբրև եղբակացութիւն զբաղվում է. «Ինչպէս կոչականը, նոյնպէս և հայցականն ու սեռականը միայն ըստ նշանակութեան կարելի է հոլով համարել. ուստի զբանց ուսումը պէտք է մօտի շարահիւստութեան մէջ... Հայցական հոլովը ոչ թէ ձևի համար պիտի գործածել, այլ ուղղականի և տրականի հոլովական ձևերի իբրև անցողական բայերի սեռի խնդիր գործածութեան համար» (III):

Հիմա վերցնենք այս նախադասութիւնները—

«Որսորդը տեսաւ մի աղւէս». «Որսորդը սպանեց աղւէսին», և սրանց վրայ գործադրենք պ. Արեղեանի ցուցումները:

1. Աշակերտը, դեռ հոլովել չսովորած, պէտք է սովորի և որոշում է, որ «որսորդը» ենթակայ է. «աղւէս», «աղւէսին» — կրող առարկայ (I):

2. Աշակերտը սովորում է հոլովել, և ճանաչում է, որ «աղւէս» ուղղական է, «աղւէսին» տրական. նոյնպէս սովորում է, որ կրող առարկան զբաղվում է երբեմն ուղղական և երբեմն տրական (II):

3. Այնուհետև, երբ աշակերտը բայի սեռերն էլ սովորում, (կամ աւելի ուշ, երբ սկսում է շարահիւստութիւն սովորել)՝ նա

ասում եմ. փոքրին անհրաժեշտ է հասկացողութիւն տալ հայցականի և նրա ֆունկցիայի մասին. հասուն մտքին՝ կարիք չկայ, որովհետև նա արդէն ստացել է և գիտէ: Պ. Արեղեանը ասում է. չպէտք է տալ, «որովհետև խալ մտքի գործ չէ մի առանձին գոյութիւն չունեցող, մի ոչ բառաձև և ոչ ձևերի հաստատուն, որոշ կերպութիւն ունեցող հոլով որոշելը և սովորելը միայն ֆունկցիաներով». (բնօշ. 45):— Ես կարող եմ ասել, որ խալ միտքը հեշտութեամբ ըմբռնում է այդ հոլովը և իր ֆունկցիան:

«աղւէս», «աղւէսին» սեռի խնդիրները պէտք է կոչէ հայցական հոլովով սեռի խնդիր (III):

Ի՞նչ դուրս կգայ սրանից. — այն, որ միևնույն «աղւէս» ձևը աշակերտը նախ պէտք է սովորի կոչել ուղղական, իսկ մի քանի ժամանակից յետոյ՝ հայցական. «աղւէսին» ձևը նախ տրական, և ապա հայցական: Աշակերտի ըմբռնողութեան այս գրութիւնը կարող ենք ձևակերպել այսպէս.

Ուղղական = հայցական. տրական = հայցական. և իբրև եղբակացութիւն աշակերտի համար՝

ուղղական = տրական.

այսինքն՝ պ. Արեղեանի մեթոդով, հէնց նրա առաջարկած եղանակը գործադրելով՝ մենք կյանգենք մի խառնաշփոթութեան՝ հոլովների յատուկ ըմբռնողութեան տեսակէտից *):

Արդեօք աշակերտը չի հարցնի ուսուցչին, թէ ապա ինչու առաջ իրանք «աղւէս» ուղղական էին կոչում, իսկ «աղւէսին» տրական: Ուսուցիչը դեռ կարող է բացատրել, թէ «աղւէս» ուղղական էին կոչում ծնւի պատճառով, որովհետև դա բառի ուղիղ ձևն է. իսկ «աղւէսին» տրական կոչելը նա չի կարողանայ բացատրել ոչ ձևով, (որովհետև «տրական» բառը ձևի անուն չէ, այլ ֆունկցիայի) և ոչ նշանակութեամբ, ֆունկցիայով, (որովհետև «աղւէսին» հայցականը «տալու» ֆունկցիային չէ համապատասխանում):

Արդեօք չի հարցնի աշակերտը, եթէ «աղւէս» ուղղական է, «աղւէսին» տրական (?), էլ ի՞նչ կարիք կայ այժմ նրանց հայցական կոչելու. կամ եթէ զբանք հայցական են, էլ ի՞նչու սկզբից ևեթ նրանց հայցական չկոչեցին: Ես չեմ կարծում, թէ ուսուցիչը կարողանայ խալ աշակերտին բացատրել «հոլով ըստ ձևի» և «հոլով ըստ նշանակութեան» հասկացողութիւնները, մանաւանդ որ վերջին տերմինը շատ և շատ առաձգական հասկացողութիւն է:

Ուստի, մի կողմ թողնելով նախընթաց խորհրդածութիւնները՝ հէնց այս, պ. Արեղեանի մեթոդի անխուսափելի խառնաշփոթութեան առաջն առնելու համար, հէնց ստուգաբանութեան մէջ, հոլովելիս պէտք է սովորեցնել նաև «հայցական աղւէս—աղւէսին» (իսկապէս՝ անւանական և հայցական՝ աղւէս, տրական և

*) Ինձ պատմել են, թէ Երևանի թեմական դպրոցում, որտեղ ընդունւած է պ. Արեղեանի դասագիրքը, վերը ցոյց տրւած խառնաշփոթութիւնից խուսափելու համար՝ ուսուցիչներն ստիպւած են եղել հէնց ստուգաբանութեան մէջ մտցնել հայցական հոլովը:

և հայցական՝ աղւեսին, որոշեալ և անորոշ հոլովների ուսուցման մէջ):

Ըստ երևոյթին, պ. Արեղեանը նոյնպէս հակառակ չէ ստուգարանութեան մէջ յատուկ հայցական հոլով դնելու, բայց չէ անում այս՝ ինչ-ինչ պատճառներով: «Աշխարհաբարի հոլովներում նա ասում է (եր. 15). «Անշուշտ կարելի է գրաբարի, մասամբ և օտար լեզուների քերականութեան ուսման դիւրութեան համար ուղղականի այդ գործածութիւններն աշխարհաբարի քերականութեան մէջ դնել իբրև հայցական. բայց կարծում ենք աշխարհաբարի քերականութիւնը մեր աշխարհաբարի համար լինի և ոչ գրաբարի կամ օտար լեզուների»: Իսկ «Հայցական հոլովի մէջ ասում է. (եր. 30) «Եթէ ուզենանք էլ ձեռքանութեան մէջ հոլովների շարքում առանձին հայց. հոլով դնել, այդ անհնարին է ճշտութեամբ անել, Այդ հնարաւոր կլինէր միայն ժամանակ, երբ բառերի մի մասի համար հայցականը հաստատ ու որոշ կերպով ուղղականի հետ նոյնանար, իսկ միւս մասի համար՝ տրականի հետ. կամ եղակին մի հոլովի հետ նոյնանար, յոգնակին՝ մի ուրիշի հետ. կամ թէ գոնէ, ինչպէս պ. Մալխասեանն է կարծում, հայցականն ամեն դէպքում ուղղականին նման լինէր, միայն անձի անունները, երբ որոշեալ են, միշտ տրականի ձևով հայցական ունենային»: Այս նոյն միտքը, աւելի ընդհանուր խօսքերով, յայտնում է և եր. 76. «Եթէ ուզենք էլ, գրաբարի և ուսերէնի ուսման դիւրութեան տեսակետից, այդ անել (այսինքն զատ հայցական հոլով դնել), մենք միայն մի թերի, անձիշտ բան կանենք, որովհետև մեր աշխարհաբարում հայցականի համար ձևերի հաստատուն կիրառութիւն չկայ: Հայցականի ձևը որոշել չի կարելի խօսքից դուրս»:

Պ. Արեղեանի վերոյիշեալ մտքերը կարծում եմ կարելի է հետևեալ կերպով ամփոփել:

Պ. Արեղեանը կարելի, նոյն-իսկ ցանկալի է համարում զատ հայցական հոլով դնել մեր գրական լեզւի ձեռքիտութեան մէջ՝ գրաբարի և ուսերէնի (կամ օտար լեզուների) ուսման դիւրութեան համար.—բայց այս չէ անում երկու պատճառով. 1. սկզբունքից (մեր ստուգարանութիւնը—մեր լեզւի համար). և 2. գործնական դժարութիւնից (անհնարին է ճիշտ կերպով որոշել հայցականի կրկին ձևերի կիրառութեան պայմանները):

Քննենք այս կէտերը:

Եթէ ի նկատ առնենք այն բաղմամբիւ յատուկ հայցականի ձևերը, որ մեր գրական լեզւում պահպանւած են դարձածքների, երգերի, բարդութիւնների մէջ. որ արեւմտահայոց գրական լեզւում

յատուկ հայցականի ձևը սովորական երևոյթ է. որ շատ գաւառաբարբառներում կենդանի է նախկին յատուկ հայցականի ձևը՝ այն ժամանակ «գրաբարի և օտար լեզուների ուսման դիւրութեան» վրայ պէտք է աւելացնենք և «մեր գրական լեզւի հայցականի բաղմամբիւ երևոյթների, արեւմտահայոց գրական լեզուն ու բարբառների հայցականը հասկանալու» կարիքը. և այն ժամանակ ոչ թէ «կարելի» կամ ցանկալի, այլ անհրաժեշտ պէտք է համարել զատ հայցական հոլով դնել մեր հոլովների շարքում: Այս դէպքում պ. Արեղեանի առաջին սկզբունքային առարկութիւնն ինքնին ոչնչանում է, որովհետև հայց. հոլով պարունակող ստուգարանութիւնը հէնց մեր լեզւի ուսման դիւրութեան համար կլինի, և ոչ թէ միայն գրաբարի և օտար լեզուների:

Աւելի ծանրակշիռ է պ. Արեղեանի երկրորդ առարկութիւնը, որի մէջ և իսկապէս պէտք է փնտռել գաղտնիքը, թէ ինչու պ. Արեղեանը վճռել է իր ստուգարանութիւնից դուրս ձգել հայցական հոլովը: Թէպէտ հայցականը սեփական ձև չունի, բայց ունի սեփական կիրառութեան ձև (կամ եղանակ, ինչպէս ուղղում է իմ բառը պ. Արեղեանը), այսինքն այն՝ ինչ որ կազմում է Մէյէի երկրորդ հիմքը՝ զատ հոլով դնելու համար: Բայց ցաւն այն է, որ «մեր աշխարհաբարում հայցականի համար ձևերի հաստատուն կիրառութիւն չկայ: Հայցականի ձևը որոշել չի կարելի խօսքից դուրս»:

Վերջին նախադասութիւնը կարեւորութիւն չունի: Տրականն էլ, անւանականն էլ չի կարելի որոշել խօսքից դուրս. «որտորդ» նոյնքան անւանական է, որքան և հայցական. «որտորդին» նոյնքան տրական է, որքան և հայցական: Նոյնը և ուսերէնում ДОМԵ նոյնքան ուղղական է, որքան և հայցական, ОТЕЦ նոյնքան սեռական է, որքան և հայցական: Նոյնը և ուրիշ լեզուների մէջ:

Ուրեմն կարեւոր առարկութիւնը՝ հայցականի կրկնակի ձևերի կիրառութեան հաստատուն կանոն չունենալն է: Կիրառութեան հաստատուն կանոններ, ըստ պ. Արեղեանի, կարող էին տեղի ունենալ հետևեալ երեք դէպքերում.

1) Եթէ բառերի մի մասի համար հայցականը ուղղականի հետ նոյնանար, իսկ միւս մասի համար՝ տրականի հետ. նոյնանար, իսկ հոլովի հետ նոյնանար, յոգնակին՝ մի ուրիշի:

3) Կամ հայցականը ամեն դէպքում ուղղականի նման լինէր, միայն որոշած անձի անունների մէջ՝ միշտ տրականի նման:

Այս երեք կէտերից երկրորդ դէպքը գոյութիւն չունի. ուրեմն չխօսենք նրա մասին: Իսկ առաջին և երրորդ կէտերը միևնոյն

պայմանն են պարունակում, առաջինը ընդհանուր խօսքերով, երրորդը տեսակաւորելով «բառերի մի մասը—որոշւած անձի անուններ»-ով, այնպէս որ 3-րդ կէտին դրական պատասխան տալով՝ պատասխանած կլինինք դրականապէս և առաջին կէտին:

Արդ՝ ես կարծում եմ, որ երրորդ կէտը մենք կարող ենք և պէտք է ընդունենք իբրև հիմնական կանոն մեր հայցականի համար, ամենայն իրաւամբ դուրս ձգելով այդ բանաձևից «ամեն գէպքում» և «միշտ» բառերը:

Ահա թէ ինչո՞ւ ես իրաւացի եմ համարում բանաձևից հանել այդ բառերը, որոնք ոչ այլ ինչ են՝ եթէ ոչ պահանջ՝ հայցականի կիրառութեան բացարձակ կանոն ունենալու ստանց բացատրութիւնների:

Եթէ մենք օրինաւոր համարենք այդպիսի պահանջ՝ այն ժամանակ պէտք է հրաժարենք առհասարակ որևէ հոլով դնելուց մեր քերականութեան մէջ, աւելին ասեմ—պէտք է հրաժարենք որևէ քերականական կանոնից: Ոչ թի գէպքում այնքան ճշմարիտ չէ առածը—«չկայ կանոն առանց բացատրութեան», որքան քերականութեան մէջ, մասնաւորապէս մեր քերականութեան մէջ: Մեր գրական լեզուն դեռ հաստատուն նօրմաներ չունի. նա դեռ իր կազմակերպութեան եռուն վիճակի մէջն է. նրա շէնքի համար նիւթեր են մատակարարում գրականութիւնը, դպրոցը, գաւառը, գրաբարը, հարեան ազգերը, եւրոպական լեզուները. նրա կերպարանքի վրայ ազդում են անհատական ճաշակը, տեղական արտասանութիւնը, անալօգիան և այլ բազմատեսակ գործօններ, միմեանց նման, միմեանց հակառակ ու հակասական յատկութիւններով: Այս գործօնները մեր գրական լեզուն տալիս են մի քառասական կերպարանք—մի պզտորութիւն: Ժամանակ կգայ, ազգի լեզային ընազդը այս խառնափնթորութիւնից դէն կձգէ ինչ որ անյարմար կգտնէ, գիրքը կնստի, լեզուն կծորանայ, «յարդ և ի վարդ» կգայ՝ այժմեան համեմատութեամբ, Բայց մինչև այդ օրերը հասնելը մենք գործ ունինք մի լեզուի հետ, որ լիքն է անկանոնութիւններով—բացատրութիւններով:

Լեզուի այս քառասական գրութեան մէջ չէ կարելի պահանջել բացարձակ կանոն, ինչպէս լեզւային ուրիշ երեւոյթների, այնպէս էլ հայցականի կրկին ձևերի գործածութեան համար, որ և չկայ. այլ սրատես քերականագէտի գործը պիտի լինի՝ խառնաշխոթ երեւոյթների մէջ փնտռել գտնել գլխաւոր, հիմնական, տիպական երեւոյթները և տալ իբրև կանոն, իսկ խոտորումներն այդ հիմնական կանոնից նկատել իբրև բացատրութիւններ:

Մասնաւորելով խօսքս հայցականի վերոյիշեալ կանոնի (պ.

դեանը հոլովը համարում է լոկ բառի ձև, ստանց որիւ է՝ ձեւակաւն նշանակութեան», կամ «պ. Արեղեանը հոլովը համարում է լոկ բառի ձև, լոկ նշան ստանց պաշտօնի». այսպէս ասելով ինքս ինձ առնալն ծիծաղելի կդարձնէի ընթերցողներին առաջ, որոնց ներկայացրել էի պ. Արեղեանի երկու սահմանումները հոլովի, որոնցից երեւում է, որ պ. Արեղեանը հոլովներին վերագրում է ձեւական նշանակութիւն, պաշտօն, կամ ֆունկցիա:

Իմ յօդւածում ես ասել եմ. «Եթէ հոլովները լոկ բառի ձևեր նշանակէին, առանց նրանց հետ անբաժանելի կերպով միացած ֆունկցիաների» և այլն. Այնուհետև, շարունակելով նոյն միտքս բացատրել՝ ասել եմ. (պ. Արեղեանի) «առաջին բացատրութեան մէջ հոլովը բնորոշւած է, իբրև ֆունկցիա արտայայտող ձև, իբրև մի ձև, որի հետ անխզելի կերպով կապւած է նրա ֆունկցիան: Իսկ երկրորդում՝ հոլովը լոկ ձև է՝ (մեծ մասամբ) հոլովական վերջաւորութիւններով կազմւած... երկրորդ բացատրութեան մէջ պ. Արեղեանը, անշուշտ գիտաւորութեամբ, բաժանում է հոլովական ձևից նրա ֆունկցիան»:

Այս իմ խօսքերից անհրաժեշտօրէն հետեւում է, որ ես պ. Արեղեանին վերագրել եմ հետեւեալ մտքերը.

1. Պ. Արեղեանը հոլովի տակ միշտ հասկանում է ձև՝ ֆունկցիա (= պաշտօն, նշանակութիւն) ունեցող (և ոչ չունեցող, ինչպէս ինձ վերագրում է պ. Արեղեանը).

2. Պ. Արեղեանը մի անգամ հոլովը բացատրում է իբրև այնպիսի ձև, որի հետ անխզելի կերպով կապւած է ֆունկցիան, իսկ ուրիշ անգամ՝ նա հոլովի ֆունկցիան բաժանում է ձևից, և հոլովը նկատում է իբրև լոկ բառի ձև:

Եւ ես քննադատել եմ պ. Արեղեանի այս վերջին վերաբերմունքը. ապացուցել եմ, թէ չէ կարելի հոլովի ֆունկցիան ձևից բաժանել: Ես չեմ ասել, թէ «պ. Արեղեանը հոլովը համարում է լոկ բառի ձև, լոկ հնչիւն, առանց որևէ ձեւական նշանակութեան, առանց պաշտօնի», ինչպէս հաւատացնում է պ. Արեղեանը իւր ընթերցողներին և ապա փառաբարապէս հերքում ինձ ու յանդիմանում. այլ ես ասել եմ, թէ չէ կարելի հոլովից բաժանել նրա ֆունկցիան և հոլովը նկատել իբրև լոկ բառի ձև:

Որ արդարեւ պ. Արեղեանը հոլովից բաժանում է ֆունկցիան և հոլովը նկատում է իբրև լոկ բառի ձև—դրան շատ ապացոյցներ կան թէ նրա յօդւածում և թէ բրօշուրում: Ահա մի քանի ցիտատներ. «հոլովները յիմզ կն, այսինքն ամեն անուն կարող է փոփոխել յիմզ ձևով... անուն յոլովները մենք բացատրել ենք իբրև անուն ձևեր... հայոց լեզուի մէջ գոյական անուններ

հինգ ձև, որ է հինգ հոլով ունին» և այլն (յօդւած, եր. 5): «Քա-
նի հոլովական ձև կայ մի լեզուի մէջ, նոյնքան էլ ձևականորէն
առանձին հոլով գոյութիւն ունի նոյն լեզուի մէջ» (բրօշուր, 19):
Այս խօսքերից կարծեմ ամեն մարդ կեղբակացնէ, ինչպէս արեւ
եմ և ես, թէ պ. Արեղեանը հոլովը նկատում է իբրև լոկ բառի
ձև, առանց նրա հետ անբաժանելի կերպով կապւած ֆունկցիա-
ների»: Պ. Արեղեանը շատ լաւ գիտէ, և իմ յօդւածից էլ պարզ
երևում է թէ նա գիտէ, որ հոլովը բառի ձև է՝ որ արտայայտում
է որոշ ֆունկցիա. բայց նա այս սահմանման երկու մասերը բա-
ժանում է, և հնարաւոր է համարում հոլովը բաժանել իբրև լոկ
բառի ձև և ապա նրա հետ կապել ֆունկցիայի հասկացողութիւնը:
Այսպէս էլ վարել է իւր յօդւածում երկու անգամ. նախ՝ երբ ա-
սում է. «Ինչ է հոլով ասածը, — եթէ ոչ հոլովելի բառերի զանազան
ձևերը (Form) *), որ կազմւում են մեծ մասամբ հոլովական վեր-
ջաւորութիւններով: Այդ ձևերը ցոյց են տալիս զանազան կախ-
ման յարաբերութիւններ»... (եր. 4) և այլն: Երկրորդ՝ երբ ասում է.
«Ձևաբանութեան մէջ միայն ձևի հետ պիտի գործ ունենայ ա-
շակերտը և ձևերը կրկնելիս գործ չպիտի ունենայ այդ
ձևերի կիրառութեան հետ, որ շարահիւսութեան նիւթն է» (եր. 6):
Երկրորդ խօսքից տեսնում ենք, որ պ. Արեղեանը այնքան է բա-
ժանում հոլովի մէջ ձևը և ֆունկցիան, որ հնարաւոր է համա-
րում մի տարի աշակերտին ձևերը անգիր անել տալ՝ առանց
ֆունկցիաների մասին մի ևս քոս ասելու. (որքան մանկավարժօրէն
նպատակաւորմամբ միջոց է — ուրիշ հարց): Իսկ առաջին խօսքից
երևում է, որ պ. Արեղեանը հոլովի ֆունկցիան բաժանում է իբրև
վերադիր յատկութիւն հոլովի և ոչ անբաժանելի էութիւն: Այն
վերջակէտը, որով այս խօսքում բաժանւած են հոլովի սահմանու-
մի երկու մասերը — ձևի և ֆունկցիայի գաղափարները՝ պատահա-
կան չէ և ոչ սխալի հետեանք, և մանրակրկիտ «պեղանաութիւն»
չպիտի համարել իմ կողմից՝ նրա վրայ ուշադրութիւն դարձնելը:
Պ. Արեղեանը լեզու էլ գիտէ, կէտադրութիւն էլ գիտէ, արամա-
րանութիւն էլ գիտէ. և եթէ նա վերոյիշեալ խօսքը այլ կերպով
է արտայայտել և ոչ թէ խօսքի երկրորդ մասը իբրև երկրորդական
նախադասութիւն կապել առաջինի հետ՝ այդ արդիւնք է մտածո-
ղութեան եղանակի: Եւ ինչպէս տեսանք՝ նոյն այդ մտածողութեան
եղանակն արտայայտւում է նրա միւս ֆրագմենտի և ձևի լսումը
կիրառութեան ուսումից խափա բաժանելու պահանջին մէջ: Շօշա-
փելի օրինակով ցոյց տամ հոլովի բարձրման տարբերութիւնը նր պ.

*) Դնում եմ գերմաներէն բառն էլ, որպէսզի դարձեալ չմեղա-
դրւիմ, թէ գուրս եմ ձգում, որովհետեւ ինձ ձեռք չէ տալիս:

Արեղեանի և իմ մէջ: Եթէ մեզ երկուսիս հարց տային, թէ ինչ
հոլովներ են «երեխայ», «երեխային» և «երեխայից» ձևերը՝ մենք
երկուսս էլ, համաձայն միմեանց՝ «երեխայից» կկոչէինք բացառա-
կան, իսկ միւս երկու ձևերի մէջ կտարբերէինք. պ. Արեղեանը
առաջին ձևը կկոչէր ուղղական, երկրորդ ձևը արական, հիմնւելով
լոկ նրանց ձևերի վրայ. իսկ ես առաջինը կկոչէի ուղղական և
հայցական, իսկ երկրորդը՝ արական և հայցական, հիմնւելով միա-
ժամանակ նրանց ձևի և ֆունկցիայի վրայ: Պ. Արեղեանը ան-
շուշտ նոյնպէս գիտէ, որ «երեխայ», «երեխային» ունին նաև հայ-
ցականի ֆունկցիա. բայց նա ֆունկցիան և ձևը անջատ-անջատ է
բաժանում, ուստի «երեխայ», «երեխային» նրան ներկայանում
են իբրև լոկ ձևեր — ուղղական և արական: Իսկ ես չեմ կարող ան-
ջատ բաժանել ձևն ու ֆունկցիան. ուստի «երեխայ», «երեխային»
իմ բարձրագոյն ներկայանում են իբրև աջակիսի բառեր,
որոնց մէջ անխզելի կապւած են ֆունկցիա և ձև, ուստի և ասում
եմ «ուղղական և հայցական»: Գուցէ իմ բարձրագոյնութիւնն է սխալ,
գուցէ պ. Արեղեանինը — այս ուրիշ հարց է: Իմ նպատակս էր
ցոյց տալ, թէ պ. Արեղեանի բարձրագոյնութեան մէջ հոլովի ձևը և
ֆունկցիան անջատելի ստորագեղանք են, և նա հոլովի վերայից
ֆունկցիան վերացնելով՝ կարողանում է հոլովն բաժանել իբրև լոկ
բառի ձև, որի գէժ և զրել էի յօդւածում. «Եթէ հոլովները լոկ
բառի ձևեր լինէին, առանց նրանց հետ անբաժանելի կերպով
միացած ֆունկցիաները...»:

Ո՞վ է այս հարցում ուրիշի միտքը աշխատել — թողնում եմ
դատել ընթերցողներին:

Մի ուրիշ տեղ (եր. 22) պ. Արեղեանը ինձ մեղադրում է,
որ ես փոփոխել եմ նրա ասածը, և որոշ գիտաւորութեամբ լուս-
թեան եմ մատնել նրա խօսքից մի բառ: Նա գրել է. «յունարէ-
նում չկայ մեր և լատիներէնի բացատրումն հոլովի համապատաս-
խան հոլով. մեր այս հոլովի պաշտօնը կատարում են այդ լեզուի
մէջ սեռական կամ տրական հոլովները»: Այս խօսքի իմաստը իմ
յօդւածիս մէջ ես այսպէս եմ արտայայտել. «յունարէնը (ինչպէս և
սուսերէնը) չունի յատուկ ձև բացատրականի համար, իսկ այս հո-
լովի արտայայտող ֆունկցիան յունարէնում կատարում է սեռա-
կան հոլովը». այսինքն՝ բաց եմ թողել պ. Արեղեանի «կամ տրա-
կան» բառը — «և հատկանալի է» ինչու: Որովհետեւ — ասում է պ.
Արեղեանը — ճիշտ, ինչպէս յունարէնում, լատիներէնի մի հոլով
ablativus-ի պաշտօնը վարում են երկու հոլով՝ սեռական և տրական...
նոյնպէս և աշխարհաբարում պարսարի մի հայցական հոլովի պաշ-

տօնը վարում են երկու հոլով՝ ուղղական և տրական: Հիմա՝ եթէ պ. Մալխասեանը իմ գրածը ճշտութեամբ յիշէր, այն ժամանակ չէր կարող իր հերքման երկրորդ հիմունքը բերել, քանի որ նոյն «կիրառութեան ձևը» կարելի էր և յունարէնի համար ասել և սեռականից ու տրականից մի ablativus հանել իբրեւ մի առանձին տեսակ խառնուրդ երկու ձևերի»:

Բայց այս մեղադրանքը, ինչպէս և պ. Արեղեանի ինձ վերագրած խորամանկ դիտարկութիւնը, որի համար իբր թէ ես նրա խօսքը ալյալելի եմ—միանգամայն անհիմն են և երեսակայական, ինչպէս յոյս ունիմ կհամոզուի և ինքը պ. Արեղեանը քիչ յետոյ: Նախ յիշեցնեմ, որ ես պ. Արեղեանի խօսքերը չակերտներով չեմ բերել, այլ նրա գլխաւոր իմաստն եմ բերել, իմ խօսքերով, լրացնելով նաեւ՝ ուսանողների վրայ մատնանշելով, և այդ իմաստը կոչել եմ «ժանրակշիռ փաստ յոգուտ իր նորամուծութեան», զգալ տալով նրա կարեւորութիւնը: Ուրեմն իմ ազատ պարաֆրազից չէ կարելի՝ ձևականօրէն՝ պահանջել տառացի ճշտութիւն:

Իսկ թէ ինչպէս տրական հոլովը բաց եմ թողել՝ դա ունեցել է իր կարեւոր պատճառը, որ այս է: Պ. Արեղեանը իւր յօդածում կողքէ կողք գրել է «մեր և լատիններէնի բացառական հոլովի պաշտօնը. այնուհետեւ ասել է. «մեր այս հոլովի» (այսինքն հայոց բացառական հոլովի... Արդ՝ ինչպէս պ. Արեղեանը շատ լաւ գիտէ՝ (տես բրօշուր, եր. 55) լատինական բացառականը, ablativus-ը, չէ ծածկում մեր բացառականը, այլ ունի նաեւ մեր գործիականի և ներգոյականի ֆունկցիաները: Ուրեմն «մեր և լատիններէնի բացառական հոլով» խօսքի մէջ «լատիններէնի բացառականը» որ ֆունկցիայով պէտք է հասկանալ. երեք ֆունկցիայով—այդ զէպրում «մեր բացառականը», որ երկու անգամ գործ է ածել այդ խօսքում պ. Արեղեանը՝ կողիտ սխալ կլինէր նրա կողմից, անսման հոլովները իրար հետ համեմատելով. պէտք էր ուրեմն վերցնել լատիններէնի ablativus-ը իր անձուկ էական ֆունկցիայով—մեր բացառականին, այս զէպրում այլեւս աւելորդ կլինէր ասել «մեր և լատինական բացառական» (բացատրելով թէ լատինական բացառականի միայն մի ֆունկցիան աւնում ենք ի նկատ) այլ լսկ «բացառական» բառը, որ ճշգրիտ հասկացողութիւն է տալիս: Այսպէս էլ վարել եմ ես, իմ պարաֆրազի մէջ աւելի յստակ և, կարծում եմ, աւելի ճիշտ արտայայտելով պ. Արեղեանի միտքը:

Արդ՝ լատինական բուն ablativus-ը—մեր բացառականը, յունարէնում արտայայտուած է միայն սեռական հոլովով. *) իսկ

յունարէնում տրական հոլովով արտայայտուած է լատինական ablativus instrumentalis—մեր գործիականը, և locativus-ը—մեր ներգոյականը *), բայց ոչ թէ բուն ablativus-ը, այսինքն բացառականը: Ահա այս պատճառով ես գուրս եմ ձգել այդ տրական հոլովը՝ իբրեւ համապատասխանող «մեր և լատինական բացառականին», գուրս եմ ձգել և լատինական բացառականը իբրեւ համապատասխանող մեր բացառականին, և պ. Արեղեանի սխալ կազմած խօսքից հանել և գրել եմ իմ յօդածումը նրա ուղիղ իմաստը:

Բայց զարմանալին այն է, որ պ. Արեղեանը ինձ մեղադրելով, թէ իր խօսքը ճշտութեամբ, լրիւ չեմ բերել իմ յօդածումը որոշ դիտարկութեամբ՝ հէնց ինքը ինձ մեղադրելու նամար, իր խօսքը ճշտութեամբ և լրիւ մէջ չէ բերում իր հերքման մէջ: Նա յօդածում ասել էր. «մեր և լատիններէնի բացառական հոլով... մեր այս հոլովի». իսկ բրօշուրում ասում է «լնթերցողը պարզապէս կտեսնի, որ ես գրել եմ, թէ լատիններէնի բացառական, ablativus, հոլովի պաշտօնը յունարէնում կատարուած են սեռական կամ տրական հոլովները»: Ո՛չ, ընթերցողը պարզապէս կտեսնէ, որ պ. Արեղեանը այստեղ գուրս է ձգում մեր, այսինքն հայերէնի, բացառական հոլովը, որը նա երկու անգամ գործածել էր իւր յօդածում և որի նիւմն վրայ ես գուրս էի ձգել նրա գործածած տրական բառը, և յիշում է միայն լատինական ablativus-ը:

Ընթերցողը, իմ բացատրութիւնից յետոյ, գուցէ տեսնէ նաեւ, որ պ. Արեղեանը «մեր բացառականը» գուրս է ձգել ոչ առանց պատճառի. —մեր բացառականի պաշտօնը յունարէնում չեն կատարում սեռական կամ տրական հոլովները, ինչպէս ասել էր նա իր յօդածում, այլ միայն սեռականը:

Ահա մի աւելի փայլուն օրինակ էլ, որտեղ պ. Արեղեանը իմ՝ տրամաբանօրէն ճիշտ դատողութիւնը և ուղիղ միտքը՝ արամարանական մեքենայի (սիլլօգիդի) միջով անցկացնելով՝ վերածել է արամարանական կողիտ սխալի (արսուրդի) և ոչ միայն հերքել է, այլ և ինձ ծաղրելի դարձրել: Ես իմ յօդածում ասել էի, թէ պ. Արեղեանը այս նախադասութիւնների մէջ—«Մի որսորդ տեսաւ մի աղէս» և «Որսորդը տեսաւ աղէսին»—«աղէս» ձևը կոչում է ուղղական, այս բառի բուն իմաստով»: Եթէ նա ուղղական բառը հասկանում է տառացի, ստուգաբանական նշանակութեամբ՝ նա հետեւորական լինելու նամար, նոյնպիսի բուն՝ ստուգաբանական իմաստով պէտք է հասկանար և «տրական» բառը (տալու հոլով), և այս զէպրում՝ վերի օրինակում բերած

*) Skm Кюнеръ, Учебникъ греческой грамматики, изд. 6. С. Петербургъ 1878, § 157...:

*) Skm. անդ, § 161:

«աղւէսին» ձևը և չպիտի կոչէր տրական, որովհետեւ... «աղւէսին» ոչինչ չէ արւում, ուրեմն և նա տրական չպիտի լինի՝ այս բանի բուն իմաստով:

Իմ միտքը շատ պարզ է: Ես ասում եմ. պ. Արեղեանը «աղւէս» ձևը չէ կոչում հայցական, այլ կոչում է ուղղական, «այս բանի բուն իմաստով», այսինքն այն պատճառով, որ «աղւէս»՝ բանի ուղիղ սկզբնական ձևն է: Շատ բարի, ընդունում եմ. բայց թող այդ ղեկքում պ. Արեղեանը նկատողական լինի, թող նա «տրական» բանն էլ հասկանայ այս բանի բուն իմաստով (տալու հոլով). այն ժամանակ նա իրաւունք չի ունենայ վերի նախադասութեան «աղւէսին» ձևը տրական կոչելու: Ուրեմն իմ դատողութեան եզրակացութիւնն է. կամ պ. Արեղեանը «աղւէսին» ձևը չպիտի կոչէ տրական հոլով, կամ պէտք է խոստովանի, որ ինքը անհետկողական է (մի հոլով գործ է ամում նրա տառացի նշանակութեամբ, մի ուրիշ հոլով՝ ստուգարանական, տառացի նշանակութիւնից անկախ):

Պ. Արեղեանը իմ այս նկատողութեան ասիթով, (որը հերքելու 4½ երես է նւիրել) ի միջի ալլոց ասում է. «անշուշտ, եթէ ևս տրական բառը միշտ իր բուն ստուգարանական իմաստով հասկանայի, ... «աղւէսին» ձևը չպիտի կոչէի տրական»: Ուրիշ խօսքով պ. Արեղեանը խոստովանում է, որ «տրական» բառը երբեմն գործ է ամում ստուգարանական իմաստով և երբեմն ոչ ստուգարանական իմաստով, այսինքն, իմ վերը յիշած եզրակացութիւններից ընդունում է երկրորդը՝ թէ ինքը անհետկողական է: Հէնց այս էլ ևս կամեցել էի ասել:

Մտնելով էլ այս հարցը պէտք է սպասել. բայց պ. Արեղեանը, ինչպէս ասացի, իմ վերի դատողութիւնը արամարանական ձևի վերածելով՝ նրան այսպէս է ձևակերպում.

«Ուղղական տերմինն է Արեղեանի կողմից տառացի ստուգարանական նշանակութեամբ հատկացուող — կամ ա՛ն է և, Հետեաւար՝ տրական տերմինն է *» Արեղեանի կողմից տառացի, ստուգարանական նշանակութեամբ հատկացուող, — կամ ա՛ն է և, Այս չէ՞ ասում պ. Մախոսեանը ա՛ն է և, հետեաւար ա՛ն է և: Կամ տառերի տեղ անուններ գնելով՝ Տիգրանն է վարժապետ, հետեաւար վարդանն էլ է վարժապետ, կամ Տիգրանի ձիւս գոյ-

*) Ոչ թէ է, այլ հետևողականութեան համար՝ «պէտք լինի»:

նը կարմիր է, հետեաւար Տիգրանի կովի գոյնն էլ կարմիր պիտի լինի... Ահա թէ ինչ անմիտ բանի վրայ է հիմնում պ. Մախոսեանը իր հետեւութիւնը և ինչպէս անգիտակցաբար մոլորւում և մոլորեցնում է իր ընթերցողներին, որոնք նրա զրածը կարողաւով գուցէ կարծէին, թէ իրօք ես այդպիսի անմտութիւն եմ ասել, թէ տրականն է ուղղական (գծածը իմն է), այսինքն թէ տրականն իբրև տեսակ մտնում է ուղղական սեռի մէջ, կամ տրականը նոյն է, ինչ որ ուղղականը:

Այսպէս ուրեմն պ. Արեղեանը տրամաբանական սիլլոգիզմի շնորհիւ ոչ միայն հերքեց իմ դատողութիւնը (որի եզրակացութիւնը, ինչպէս տեսանք՝ ինքն ընդունել է իրօք) այլ և ինձ հրոչակեց մոլորւած, մոլորեցնող և իմ դատողութեան հիմքը՝ անմիտ: — Սիլլոգիզմը, այդ Արիստոտելեան մեքենան, շատ նուրբ գործիք է և պահանջում է հմուտ մեքենավար և մեծ աշխրջութիւն. որպէսզի մաքուր, պիտանի արդիւնք արտադրէ (իմաստասիրութիւն). բաւական է մի փոքր անհմտութիւն կամ անուշադրութիւն (գիտակցական կամ անգիտակցական), և այդ մեքենան կարտադրէ կեղծ և անպէտք ապրանք, որ տրամաբանութեան դասագրքերում կոչւում է սօֆիզմ (իմաստակութիւն):

Պ. Արեղեանը ինձ ասել է տալիս այն՝ ինչ որ ես չեմ ասել, իբր թէ ես «ընդունում եմ, որ զրաբարում ներգործական բայերի սեռի խնդիրը... դրւում է տրական» (եր. 49): Այս սխալ միտքը ինձ նա վերագրում է՝ հիմնւելով իմ «Գրաբարի համաձայնութիւնը» ձեռնարկի այս խօսքի վրայ, որը նա մէջ է բերում բառացի. «Կան միքանի բայեր, որոնք այժմ ներգործականի նշանակութիւն ունին, բայց խօսքի մէջ այն առարկան, որի վրայ ընկնում է նրանց գործողութիւնը, դրւում է ոչ թէ հայցական հոլով (ով), ինչպէս սպասելու էր, այլ տրական հոլովով»: Ահազին անդունդ կայ իմ այս խօսքերի և պ. Արեղեանի նրանցից հանած եզրակացութեան մէջ: Ես ասել եմ «կան միքանի բայեր». — պ. Արեղեանի մօտ սա դարձել է. «ներգործական բայերը (այսինքն մասնակի երևոյթը ընդհանրացել է). ես ասել եմ «որոնք այժմ ներգործականի նշանակութիւն ունին». պ. Արեղեանի մօտ սա դարձել է «ներգործական բայեր. (այսինքն՝ ես այդ բայերը ներգործական եմ համարել մեր այժմեան ըմբռնողութեամբ, իսկ զրաբարի շրջանում համարել եմ, որ նրանք իբրև ներգործական չէին ըմբռնուում. իսկ պ. Արեղեանը ինձ վերագրում է այն միտքը, թէ ես նրանց համարում եմ ի բնէ ներգործական). ես ասել եմ «ինչպէս սպասելու էր». պ. Արեղեանը անտես է արել այս խօսքը. (այսինքն՝ ես գտնում եմ, որ այդ բայերի տրական խն-

[illegible]

կանի ձևի մեր նորմալ ըմբռնողութիւնը. ուստի և այս ձևը պէտք է իբրև հիմնական կանոն ընդունել. իսկ այս տիպին հակառակ երևոյթները պէտք է նկատեն իբրև բացառութիւններ, որոնցից մի մասը դարձեալ կարելի է երկրորդական կանոնների ենթարկել, իսկ միւս մասը նկատել իբրև յատկաբանութիւն, գաւառաբանութիւն, հնարանութիւն կամ ուղղակի սխալ գործածութիւն:

Հայցականի կրկին ձևերի գործածութեան անկերպարան վիճակը, մեր լեզւի կազմակերպութեան ներկայ անցողական շրջանում, չպէտք է առիթ լինի առանձին հայցական հոլովը ստուգաբանութիւնից դուրս ձգելու. այլ ընդհանուր գործածութիւն գտած կիրառութիւնները, իբրև հիմնական կանոն, պէտք է մտցնեն հէնց ստուգաբանութեան մէջ: Գալով խոտորումներին՝ մենք պէտք է աշխատենք առանձին ուսումնասիրութիւններով նրանց բացատրել, և ես համոզւած եմ, որ այս գործը ոչ միայն կարելի է, այլ և շատ ուսանելի, որովհետև մեզ համար կպարզէ մեր լեզւի կազմութեան վրայ ազդող զանազան գործօնները—անալոգիայի, ներդաշնակութեան, բարբառների և ուրիշ լեզուների—գերերն ու աստիճանները:

Աւելի ուղիղ և լեզւի ճանաչողութեան համար օգտակար են այս ուղղութեամբ ուսումնասիրութիւնները, քան հայցականի ներկայ առերեւոյթ անկայուն ձևերի առաջ յուսահափարար ընկճել և այդ անկայունութեան պատճառով հայցական հոլովը հոլովների շարքից հանել: Եւ ի՞նչ գործնական օգուտ դրանից թէ լեզւի և թէ աշակերտի համար: Ստուգաբանութիւնից հայցականի ձևը դուրս ձգելով՝ ուսուցիչը կամ քերականութեան յօրինողը դարձեալ նոյն հայցականի հետ գործ պիտի ունենայ համաձայնութեան (կամ պ. Արեղեանի խօսքով՝ շարագասութեան) մէջ, մի քանի ամիս կամ մի տարի յետոյ, և էլի նոյն տագնապը, նոյն շփոթութիւնը:

ՍՏ. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՅ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0240076

Գրեն է 15 կող.